

Vorbereiden op de Derde Wereldoorlog
De werkzaamheden van de Commissie Jansen (1949-1956)

Masterscriptie Geschiedenis

Politics, Culture and National Identities

Naam: Jari Westerhoven

Studentnummer: s1529986

ECTS: 20

Begeleider: Bart van der Boom

Datum: 10-06-2020

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1. Historiografie	7
De Nederlandse geschiedschrijving	7
Internationaal perspectief	10
Hoofdstuk 2. De bestrijding van het rode gevaar in Nederland	15
Een korte opleving	15
Maatregelen tegen Nederlandse communisten	16
De perceptie van Drees	19
Hoofdstuk 3. Een nieuwe bezetting	22
De Derde Wereldoorlog	22
De Baltische staten als voorbeeld	24
Hoofdstuk 4. De werkzaamheden van de Commissie Jansen	26
Het actieplan	26
Samenwerking met ministeries	27
De evacuatie van de regering	33
Richtlijnen voor de ambtenaren en de bevolking.....	40
De afvoer van de vijfde colonne	45
De vernietiging van de bevolkingsregisters	51
Conclusie	59
Bibliografie	63

Inleiding

Vlak na de Tweede Wereldoorlog vervloog al snel de hoop op een vreedzame toekomst voor Europa en de rest van de wereld. De conflicten tussen de twee internationale grootmachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, stapelden zich namelijk in de loop van de jaren 1946 en 1947 op.¹ Tijdens de Tweede Wereldoorlog streden beide landen nog samen tegen Nazi-Duitsland, maar na de oorlog was er nog maar weinig over van die samenwerking. Breekpunten waren de toekomst van Oost-Europa en een overeenstemming over de toekomst van Duitsland. Jozef Stalin wilde als vergoeding voor het optreden van de Sovjet-Unie in de strijd tegen Nazi-Duitsland, controle over het oosten van Europa. De Amerikanen begrepen de wens van Stalin, maar vonden wel dat hij zich moest houden aan de afspraken die gemaakt waren tijdens de Conferentie van Jalta. Daar was afgesproken dat er na de Tweede Wereldoorlog in alle bevrijde gebieden weer vrije en democratische verkiezingen plaats zouden vinden. Stalin voelde na de oorlog niks meer voor deze afspraak en ging tot grote ergernis van de Amerikanen zijn eigen gang.² Rondom de toekomst van Duitsland liepen de gemoederen nog verder op. Eind 1947 strandden de pogingen om tot een uniform beleid voor Duitsland te komen tussen enerzijds de Sovjet-Unie en anderzijds de Amerikanen, Britten en Fransen. Duitsland was officieel in vier bezettingszones verdeeld, maar door de grote meningsverschillen werd Duitsland eigenlijk in tweeën gedeeld. Uiteindelijk ontstond het vrije en democratische West-Duitsland en het communistische Oost-Duitsland.³

De meningsverschillen en mislukte onderhandelingen over de toekomst van Duitsland en Oost-Europa zorgden alleen maar voor meer onderling wantrouwen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Stalin zag achter de democratische en idealistische ideeën van de Verenigde Staten vooral duistere plannen. De Amerikanen zagen op hun beurt de Sovjet-Unie weer als een onbetrouwbare onderhandelingspartner door het links laten liggen van gemaakte afspraken.⁴ Beide kanten trokken zich dan ook terug van de onderhandelingstafel en verschansten zich in eigen gebied. Stalin keerde zich weer sterk

¹ J. Hoffenaar, 'Hannibal ante portas. De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht' in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 54-69, aldaar 55.

² Bart van der Boom, *Atoomgevaar? Dan zeker B.B.: de geschiedenis van de Bescherming Bevolking* (Amsterdam 2000) 12.

³ J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten: de koninklijke landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994) 17.

⁴ *Ibidem*, 16.

tegen het kapitalisme en de Verenigde Staten gingen over tot de zogenoemde *containment* politiek.⁵ Met dit beleid probeerden de Amerikanen het communisme in te dammen en een verdere verspreiding te voorkomen.

Door de mislukte onderhandelingen en oplopende spanningen startte begin 1948 de Koude Oorlog. De wereld werd door dit langdurige conflict opgedeeld in twee blokken. Een communistisch blok aangevoerd door de Sovjet-Unie en een kapitalistisch en democratisch blok gedomineerd door de Verenigde Staten. Allebei de blokken gingen de ander nu als vijand zien en een Derde Wereldoorlog leek niet langer uitgesloten.⁶ De angst voor een nieuwe oorlog leek zich in de loop der jaren ook meester te maken van de Nederlandse bevolking. Men zag de Sovjet-Unie als een wreed en achterlijk land dat uit was op wereldoverheersing.⁷ In 1948 gaf zelfs 75 procent van de Nederlandse bevolking aan bang te zijn voor een Russische invasie en nieuwe bezetting.⁸ In de volgende jaren zou dat percentage geleidelijk afnemen, maar dat neemt niet weg dat grote delen van de Nederlandse bevolking nog steeds aangaven te vrezen voor een nieuwe oorlog met ditmaal de Sovjet-Unie als vijand.⁹

Of de Nederlandse regering eind jaren veertig en begin jaren vijftig deze angst met de bevolking deelde staat echter niet vast. Binnen de geschiedschrijving lopen, zoals later in deze scriptie ook zal blijken, de meningen over deze vraag uiteen. Sommige historici vermeldden dat de ministers wel degelijk rekening hielden met een nieuwe Derde Wereldoorlog, maar andere geschiedkundigen menen juist weer het tegenovergestelde. Met dit onderzoek wil ik een nieuw licht laten schijnen op de kwestie. Daarom gaat deze studie in op de volgende hoofdvraag: Hoe serieus nam de Nederlandse regering de Russische dreiging tussen 1949 en 1956?

Deze scriptie zal proberen een antwoord op de hoofdvraag vraag te formuleren door middel van een onderzoek naar de Commissie Jansen. Deze commissie werd in juni 1949 opgericht door premier Willem Drees en bestond uit vertegenwoordigers van de krijgsmacht, de inlichtingendienst, Algemene Zaken en Binnenlandse zaken. De voorzitter was de secretaris-generaal van het laatstgenoemde departement, M.J. Prinsen. De Commissie Jansen kreeg de taak mee om Nederland binnen de civiele sfeer voor te bereiden op een eventuele Russische invasie en bezetting. Zo ging de commissie aan de

⁵ Ibidem, 16.

⁶ Hoffenaar, *Hannibal*, 55.

⁷ J.C.H. Blom, *Crisis, Bezetting en Herstel: Tien studies over Nederland 1930-1950* (Den Haag 1989) 207.

⁸ Ibidem, 208.

⁹ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 27.

slag met het maken van plannen voor de evacuatie van de regering en het opstellen van nieuwe richtlijnen voor ambtenaren en de bevolking. Alle werkzaamheden moesten in het geheim plaatsvinden en in samenspraak met en met toestemming van de regering. De werkgroep zou uiteindelijk tot 1956 actief zijn. Er heeft echter nooit een uitgebreid onderzoek plaatsgevonden naar de werkzaamheden die tussen 1949 en 1956 door de commissie werden verricht. In de geschiedschrijving wordt vrijwel alleen maar kort en bondig ingegaan op het bestaan van de Commissie Jansen. Zo stipt historicus Bart van der Boom de commissie in zijn boek *Atoomgevaar? Dan zeker B.B: De geschiedenis van de Bescherming Bevolking* wel kort aan, maar geeft hij geen compleet beeld over de werkzaamheden en de daadwerkelijke resultaten die de werkgroep behaalde.¹⁰ Ook onderzoekjournalist Mark Traa verschaft in zijn boek *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* maar beperkte informatie over de Commissie Jansen.¹¹

Een diepgaand onderzoek naar de werkzaamheden van de commissie kan echter wel een belangrijke bijdrage leveren aan de geschiedschrijving. Het kan namelijk laten zien in hoeverre de werkgroep erin slaagde om Nederland daadwerkelijk voor te bereiden op een nieuwe oorlog, welke rol de regering daarin speelde en waarom men überhaupt bezig was met het de totstandkoming van maatregelen voor een eventuele nieuwe bezetting. Wist de Commissie Jansen Nederland uiteindelijk, met hulp van de regering, door middel van concrete en uitgebreide maatregelen voor te bereiden op een eventuele Russische invasie en bezetting of kwam de werkgroep mede vanwege gebrek aan interesse vanuit de ministerraad niet verder dan wat ideeën en rapporten? En waarom ging men met de werkzaamheden aan de slag; om de publieke opinie gerust te stellen of om Nederland daadwerkelijk voor te bereiden op een Russische invasie en bezetting? Aan de hand van de bevindingen uit het onderzoek naar de commissie valt dus ook een antwoord te formuleren op de vraag hoe serieus de Nederlandse regering de Russische dreiging nam.

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen is het onderzoek ingedeeld in vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk behandelt de historiografie van het onderwerp en gaat dan ook in op uiteenlopende antwoorden van historici op de vraag hoe serieus de Nederlandse regering de mogelijkheid van een Russische invasie en bezetting nam. In dit onderdeel van het onderzoek zal daarnaast door middel van het gebruik van internationale geschiedschrijving een beeld worden geschetst over hoe andere westerse landen aankeken

¹⁰ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 28-30.

¹¹ Mark Traa, *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2009) 15-16.

tegen het rode gevaar. Het tweede hoofdstuk zal ingaan op het anti-communistische gevoel in Nederland. In dit onderdeel van het onderzoek zal dan ook aandacht zijn voor maatregelen die genomen werden om Nederland te beschermen tegen een aanval van binnenuit en buitenaf. Het hoofdstuk moet vooral de context schetsen van het onderwerp en laten zien in welke tijd de Commissie Jansen werd opgericht. Het derde hoofdstuk behandelt de verwachtingen die deskundigen eind jaren veertig hadden van een Russische invasie en bezetting. Onder andere aan de hand van rapporten van historicus Loe de Jong zal ingegaan worden op hoe men aankeek tegen het verloop van een eventuele Derde Wereldoorlog en de wijze waarop de Russen tijdens een bezetting tewerk zouden gaan in Nederland. Het vierde hoofdstuk bevat uiteindelijk de studie naar de werkzaamheden van de Commissie Jansen. Het hoofdstuk zal ingaan op de verschillende maatregelen die de commissie voor wilde bereiden en of de werkgroep daarin slaagde. Er zal ook nadrukkelijk gekeken worden naar de rol die de overheid speelde in de totstandkoming van nieuwe regelingen.

De reconstructie van de werkzaamheden van de Commissie Jansen vindt plaats aan de hand van primaire bronnen die te vinden zijn in het Nationaal Archief in Den Haag. Vrijwel al de documentatie van de commissie bevindt zich hier in enkele dozen in het archief van het Kabinet van de Ministerpresident. Het archiefmateriaal van de werkgroep bestaat onder meer uit correspondentie tussen de commissie en ministers, rapporten en conceptversies van plannen. Verder maakt deze scriptie ook gebruik van notulen van de ministerraad. Deze verslagen van de vergaderingen van de regering zijn terug te vinden het archief van de Ministerraad. Aan de hand van al het bovenbeschreven archiefmateriaal valt een goede reconstructie te maken van de werkzaamheden van de Commissie Jansen en kan ook tot op een zekere hoogte bepaald worden in welke mate deze werkzaamheden hebben geleid tot de totstandkoming van enkele concrete maatregelen.

De nadruk ligt in dit onderzoek dus met name op de primaire bronnen, die doormiddel van de kwalitatieve onderzoeksmethode worden onderzocht. Naast al het archiefmateriaal zal er ook nog gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur. In het volgende hoofdstuk over de historiografie vormt deze secundaire literatuur de rode draad.

Hoofdstuk 1. Historiografie

Binnen de historiografie wordt al decennialang onderzoek gedaan naar maatregelen die de Nederlandse regering eind jaren veertig en begin jaren vijftig nam tegen communisten en de voorbereidingen die de ministerraad in dezelfde tijdsperiode trof op civiel en militair gebied voor een eventuele aanval en bezetting door de Sovjet-Unie. In vrijwel al deze onderzoeken houden de historici zich bezig met de vraag hoe serieus de Nederlandse regering het rode gevaar daadwerkelijk nam. De antwoorden van historici op deze vraag lopen zoals eerdergenoemd uiteen en laten dus zien dat er binnen de geschiedschrijving geen overeenstemming bestaat over de kwestie.

De Nederlandse geschiedschrijving

Historicus G.T. Witte hield zich in de jaren negentig bezig met de bovenstaande vraag. Hij deed destijds een onderzoek naar de voorbereidingen die de Nederlandse overheid rond 1950 trof voor een eventuele nieuwe bezetting door een buitenlandse mogendheid. Witte richtte zich in dit onderzoek met name op de totstandkoming van de richtlijnen voor ambtenaren tijdens een nieuwe bezetting. Uit zijn onderzoek concludeerde hij uiteindelijk dat de regering wel degelijk rekening hield met een nieuwe bezetting.¹² Volgens de historicus werden er namelijk voorzorgsmaatregelen getroffen. Deze voorzorgsmaatregelen kwamen echter vaak moeizaam en halfslachtig tot stand. Dat had volgens Witte vooral te maken met de complexiteit van de problematiek.¹³ De Tweede Wereldoorlog had namelijk wel uitgewezen dat plannen die van tevoren werden gemaakt, in de praktijk heel anders uit konden pakken. Het was moeilijk te voorspellen hoe een nieuwe bezetting eruit zou gaan zien. De onzekerheid hierover zorgde voor veel discussie en vertraging in het besluitvormingsproces.¹⁴ Dat was ook het geval rondom de totstandkoming van richtlijnen voor ambtenaren. Men kon het in dit geval lange tijd niet eens worden over de vraag of de Russen zich bij een bezetting wel of niet aan het volkenrecht zouden houden.¹⁵

Decennia later, in 2009, sloot onderzoeksjournalist Mark Traa zich in grote lijnen aan bij de mening van Witte. Traa deed in zijn boek *De Russen komen! Nederland in de*

¹² G.T. Witte, 'In geval van oorlog. Voorbereidingen op een nieuwe bezetting' in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 118-131, aldaar 130.

¹³ Ibidem, 131.

¹⁴ Ibidem, 131.

¹⁵ Ibidem, 122.

Koude Oorlog onderzoek naar de voorbereidingen van de Nederlandse overheid op een eventuele bezetting door Sovjet-Unie. Volgens de onderzoeksjournalist was de Nederlandse regering zich eind jaren veertig en begin jaren vijftig wel degelijk bewust van de dreiging van de Sovjet-Unie.¹⁶ Dit bewustzijn vertaalde zich uiteindelijk in het treffen van vele voorzorgsmaatregelen voor een nieuwe bezetting. Zo werden er evacuatieplannen gemaakt en een *stay-behind* organisatie opgericht. Traa merkt net als Witte op dat sommige voorzorgsmaatregelen halfslachtig tot stand kwamen, maar dat had volgens de eerstgenoemde wel een andere reden. Volgens de onderzoeksjournalist ontbrak het de Nederlandse overheid namelijk aan middelen en mankracht om de juiste voorzorgsmaatregelen te treffen.¹⁷ De wil om Nederland voor te bereiden op een nieuwe bezetting was er dus wel binnen overheidskringen.

Historicus Floribert Baudet is, net als Witte en Traa, van mening dat de Nederlandse regering de Russische militaire dreiging wel degelijk serieus nam.¹⁸ Baudet deed in zijn boek *Het vierde wapen: voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid 1944-1953* onderzoek naar het voorlichtingsbeleid van de Nederlandse overheid omtrent de Koude Oorlog. Uit dat onderzoek concludeerde de geschiedkundige dat de Nederlandse regering eind jaren veertig en begin jaren vijftig uitgebreide voorlichtingscampagnes voerde. Het doel van deze campagnes was om de volksweerbaarheid onder de bevolking te vergroten en daarmee een binnenlands front op te bouwen. De regering probeerde de bevolking op deze manier moreel weerbaar te maken voor een aanval van binnenuit door de vijfde colonne of een aanval van buitenaf door de Sovjet-Unie.¹⁹

De geschiedkundigen J. Hoffenaar en B. Schoenmaker kwamen begin jaren negentig in hun boek *Met de blik naar het Oosten: de Koninklijke landmacht 1945-1990* tot een andere conclusie dan Witte, Traa en Baudet over de perceptie van de Nederlandse regering betreffende de Russische dreiging. Volgens Hoffenaar en Schoenmaker hield het Nederlandse kabinet zich in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog net als andere West-Europese regeringen vooral bezig met het handhaven van de binnenlandse rust en orde om op deze manier het gevaar van de zo gevreesde vijfde colonne in te dammen. De opbouw van een sterk defensieapparaat kreeg veel minder aandacht. De Nederlandse regering zag volgens Hoffenaar en Schoenmaker een Russische aanval namelijk als iets

¹⁶ Traa, *De Russen komen!*, 15.

¹⁷ Ibidem, 220.

¹⁸ Floribert Baudet, *Het vierde wapen: voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid 1944-1953* (Amsterdam 2013) 217-218.

¹⁹ Ibidem, 208-210.

dat eventueel kon gebeuren in de verre toekomst en dus zeker niet op de korte termijn.²⁰ Nederlandse defensie-uitgaven bleven om deze reden enkele jaren aan de lage kant. Begin jaren vijftig werden deze uitgaven wel fiks verhoogd. Dat had volgens de historici vooral te maken met druk vanuit de NAVO en de Verenigde Staten.²¹

Historicus J.W.L Brouwers hield er begin jaren negentig dezelfde mening als Hoffenaar en Schoenmaker op na. Brouwers deed destijds onderzoek naar de meningsverschillen tussen de generale staf en de Nederlandse regering. Uit dat onderzoek concludeerde de geschiedkundige dat het kabinet weinig tot geen angst kende voor een Russische aanval en vanuit dat oogpunt het defensiebudget in eerste instantie niet wilde verhogen.²² Dat het in de jaren vijftig toch gebeurde kwam volgens Brouwers vooral door de financiële voordelen die het met zich meebracht. Door het verhogen van de militaire uitgaven verzekerde de Nederlandse regering zich namelijk van Amerikaanse steun op zowel economisch als militair gebied.²³

Duco Hellema is net als Brouwers, Hoffenaar en Schoenmaker van mening dat de Nederlandse regering een Russische aanval op West-Europa niet als een serieuze mogelijkheid zag. Dat concludeerde de eerstgenoemde naar aanleiding van een onderzoek naar de Nederlandse beweegredenen voor de toetreding tot de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). Volgens Hellema trad Nederland namelijk vooral vanwege economische overwegingen toe tot de NAVO.²⁴ Voor de regering was toetreding tot de verdragsorganisatie vooral een ‘logisch supplement’²⁵ van de Marshallhulp. Het opbouwen van een sterk Europees leger was van secundair belang.²⁶

Historicus M.D. Boogaarts was ook van mening dat de Nederlandse regering de kans op een Russische aanval niet groot achtte. Hij keek begin jaren negentig in tegenstelling tot onder andere Hellema, Hoffenaar en Schoenmaker niet naar de maatregelen die de regering op militair gebied trof, maar naar de maatregelen die genomen werden om het gevaar van de communistische vijfde colonne in te dammen. Uit zijn onderzoek concludeerde de historicus dat de Nederlandse regering niet echt geloofde

²⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 40-41.

²¹ Ibidem, 77-78.

²² J.W.L. Brouwers, ‘Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het onstlag van generaal H.J. Kruls, januari 1951’ in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 70-86, aldaar 73.

²³ Ibidem, 74-75.

²⁴ Duco Hellema, *Nederland in de wereld: de buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2010) 152.

²⁵ Geciteerd in: Ibidem, 153.

²⁶ Ibidem, 153-154.

in het rode gevaar.²⁷ Nadat Tsjechische communisten in februari 1948 met hulp van de Sovjet-Unie en door middel van een coup de macht hadden gegrepen in Praag startte de ministerraad in Nederland wel een anti-communistische campagne, maar deze campagne was vooral bedoeld om in te spelen op het anti-communistische gevoel dat heerste onder de Nederlandse bevolking. Maatregelen zoals een verbod op zendtijd voor de CPN en de oprichting van officiële instanties voor reservisten, moesten volgens Boogaarts vooral de indruk wekken dat er vanuit de overheid iets gedaan werd om het rode gevaar te bestrijden.²⁸ Het daadwerkelijke doel van dit beleid was om de bevolking, en met name de extreme groeperingen, gedeisd te houden. Daarnaast hoopten de regeringspartijen electoraal succes te boeken bij de eerstvolgende verkiezingen door het starten van de anti-communistische campagne.²⁹

Ruim tien jaar later sloot historicus Bart van der Boom zich in grote lijnen aan bij de mening van Boogaarts. Van der Boom deed een uitgebreid onderzoek naar de Bescherming Bevolking (BB). Uit dat onderzoek concludeerde de geschiedkundige dat de Nederlandse regering de BB vooral had opgericht om de indruk te wekken dat Nederland voorbereid was op een nieuwe oorlog. Op deze manier werd de burgerbevolking gerustgesteld en probeerde de regering de Amerikanen te overtuigen dat men er in Nederland van alles aan deed om het land voor te bereiden op een Russische aanval.³⁰ De BB had volgens Van der Boom dus vooral een symbolische taak. De regering zelf zag een aanval door de Sovjet-Unie niet snel gebeuren en deed er dan ook weinig aan om van de BB daadwerkelijk een serieuze en sterke organisatie te maken. Dat bleek volgens de historicus wel uit de geringe budgetten die de overheid beschikbaar stelde aan de weerbaarheidsorganisatie.³¹

Internationaal perspectief

Deze scriptie moet dus een antwoord geven op de vraag hoe serieus de Nederlandse regering de Russische dreiging eind jaren veertig en begin jaren vijftig daadwerkelijk nam en daarmee nieuwe informatie toevoegen aan de bovenstaande historiografische discussie. Het is echter ook interessant om het antwoord op de vraag in de internationale context te

²⁷ M.D. Boogaarts, 'De Nederlandse reacties op Praag 1948' in: Graaff, B. de en Wiebes C. ed., *Hun crisis was de onze niet. Internationale crisis en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 48-82, aldaar 59.

²⁸ Ibidem, 80.

²⁹ Ibidem, 81.

³⁰ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 309.

³¹ Ibidem, 309.

plaatsen en dus te bekijken of Nederland er een andere houding ten opzichte van het rode gevaar op na hield in vergelijking met andere westerse landen. Hiervoor is echter wel kennis nodig betreffende de vraag hoe serieus de andere westerse landen de mogelijkheid van een Russische aanval namen in het eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Om tot deze kennis over alle landen in het Westen te komen, is echter een op zichzelf staand en uitgebreid onderzoek nodig. Om de informatie behapbaar te houden voor deze scriptie zal er daarom in dit deel van het onderzoek enkel onderzocht worden hoe de drie grootmachten in de westerse wereld, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Frankrijk, aankeken tegen het rode gevaar.

Volgens Anna Deighton zag de Britse regering na 1945 een Russische aanval op West-Europa als een serieuze mogelijkheid. De historica concludeerde dat in 2010 uit haar onderzoek naar de rol van Groot-Brittannië in de Koude Oorlog. Achtereenvolgende Britse regeringen hielden het land na de Tweede Wereldoorlog vanwege het rode gevaar namelijk lange tijd nog in een redelijk sterke staat van paraatheid.³² Groot-Brittannië steunde de oprichting van de NAVO volgens Deighton dan ook met name vanuit militair oogpunt. Door middel van de NAVO kon in de ogen van de Britten de verdere verspreiding van het communisme naar de derde wereld en een eventuele aanval op het Westen succesvol verijdeld worden.³³

Historicus William Hitchcock is net als Anna Deighton van mening dat Groot-Brittannië de dreiging van de Sovjet-Unie serieus nam. In zijn artikel *The Marshallplan Plan and the creation of the West* stipte de eerstgenoemde namelijk aan dat dat wel bleek uit de werkzaamheden van de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Ernest Bevin.³⁴ Bevin maakte zich eind jaren veertig namelijk hard voor westerse militaire samenwerkingsverdragen vanwege de angst voor een herhaling van het scenario dat zich afspeelde tijdens de jaren dertig. Destijds had Hitler de westerse landen geleidelijk aan verzwakt en sloeg hij uiteindelijk genadeloos toe. De Britse minister van Buitenlandse Zaken vreesde dat de Sovjet-Unie hetzelfde van plan was. De totstandkoming van militaire samenwerkingsverdragen tussen de westerse landen moest ervoor zorgen dat de Russen daar niet in zouden slagen.³⁵

³² Anna Deighton, 'Britain and the Cold War, 1945-1955' in: Melvyn Leffler and Odd Arne Westad ed., *The Cambridge History of the Cold War* (Cambridge 2010) 112-132, aldaar 132.

³³ Ibidem.

³⁴ William Hitchcock, 'The Marshallplan Plan and the creation of the West' 1955' in: Melvyn Leffler and Odd Arne Westad ed., *The Cambridge History of the Cold War* (Cambridge 2010) 154-174, aldaar 168.

³⁵ Ibidem, 169.

Geschiedkundige Klaus Larres houdt er dezelfde mening als Hitchcock en Deighton op na. Larres deed in 2013 onderzoek naar de rol van de Britten in de Koude Oorlog. Uit zijn onderzoek concludeerde hij dat de Britse politici en diplomaten de Russische dreiging serieus namen.³⁶ Volgens Klaus Larres speelde deze angst voor een aanval van de Sovjet-Unie, naast de economische beweegredenen, een belangrijke rol in de toenadering van Groot-Brittannië tot de Verenigde Staten in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.³⁷

David Stone vermeldde in zijn artikel *The Military* in *The Oxford Handbook of the Cold War* dat de Verenigde Staten de mogelijkheid van een Russische aanval op de Westerse wereld, net als Groot-Brittannië, serieus namen. Volgens de historicus was dat echter wel pas vanaf 1949 het geval. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog namen de Amerikanen de militaire dreiging van de Russen namelijk niet al te serieus. Men verwachtte eerder dat de Sovjet-Unie het moreel van de bevolking in West-Europese landen zou proberen te ondermijnen met hulp van inheemse communisten en via deze weg communistische revoluties in de westerse naties zou proberen te bewerkstelligen. Een grootschalige militaire aanval leek vanwege de economische problemen en het gebrek aan kernwapens aan Russische zijde uitgesloten.³⁸ De troepensterkte van de Verenigde Staten in West-Europa nam in de loop der jaren dan ook geleidelijk steeds verder af.³⁹ Hier kwam vanaf 1949 echter verandering in. De succesvolle ontploffing van de eerste Russische atoombom in datzelfde jaar zorgde namelijk voor een verandering in de Amerikaanse perceptie van het rode gevaar. De Amerikanen zagen een grootschalige militaire aanval van de Sovjet-Unie op het Westen hierdoor weer als een serieuze mogelijkheid.⁴⁰ De oorlog die een jaar later uit zou breken tussen het communistische Noord-Korea en het kapitalistische Zuid-Korea zou de angst voor een Russische invasie alleen maar vergroten binnen de regeringskringen in de Verenigde Staten, met verhoogde militaire uitgaven als gevolg.⁴¹

Historicus Ken Young houdt er nagenoeg dezelfde mening als David Stone op na. Young deed in 2013 onderzoek naar het *National Security Council Paper Number 68*

³⁶ Klaus Larres, 'Britain and the Cold War, 1945-1990' in: Richard H. Immerman and Petra Goedde ed., *The Oxford Handbook of the Cold War* (Oxford 2013) 141-154, aldaar 147.

³⁷ Ibidem, 142.

³⁸ David Stone, 'The Military' in: Richard H. Immerman and Petra Goedde ed., *The Oxford Handbook of the Cold War* (Oxford 2013) 341-356, aldaar 346.

³⁹ Ibidem, 344.

⁴⁰ Ibidem, 345.

⁴¹ Ibidem, 346.

(NSC-68) van april 1950. Dit rapport van de Amerikaanse *National Security Council* vormde de basis voor de grootschalige herbewapening van de Verenigde Staten die in de decennia die zouden volgen plaats zou vinden.⁴² Een belangrijke achterliggende reden voor het opstellen van het rapport was volgens Young de groeiende angst voor een aanval van de Sovjet-Unie op de westerse wereld.⁴³ In november 1948 waren de Russen volgens de Verenigde Staten al in staat om West-Europa onder de voet te lopen bij een militaire inval. De Verenigde Staten verwachtten destijds echter dat het feit dat zij, in tegenstelling tot de Russen, wel de beschikking hadden over nucleaire wapens de Sovjet-Unie voldoende af kon schrikken. Het Amerikaanse voordeel op het gebied van nucleaire wapens verdween in 1949 toen de Sovjet-Unie zelf ook succesvol een atoombom ontwikkelde. De Amerikanen konden de Russen nu niet zomaar meer afschrikken met het nucleaire arsenaal en volgens Ken Young nam de vrees binnen de Amerikaanse regeringskringen voor een aanval op de westerse wereld door de Sovjet-Unie hierdoor alleen maar toe. Deze groeiende angst vertaalde zich uiteindelijk uit in het NSC-68 en de grootschalige herbewapening.⁴⁴

Geschiedkundige Melvyn Leffler is net als Stone en Young van mening dat de Amerikaanse regering een Russische aanval op de westerse wereld eind jaren veertig en begin jaren vijftig als een serieuze mogelijkheid zag. Leffler vermeldde in zijn boek *Safeguarding Democratic Capitalism: U.S. Foreign Policy and National Security, 1920-2015* dat uit het feit dat de regering van de Verenigde Staten begin jaren vijftig zeer terughoudend was in het toezeggen van militaire steun aan landen buiten West-Europa namelijk wel bleek dat de Amerikanen de Russische dreiging serieus namen.⁴⁵ De Amerikanen wilden zich vanwege de vrees voor een Russische aanval op het Westen namelijk eerst richten op de opbouw van een sterk defensieapparaat in West-Europa. Amerikaanse betrokkenheid in lokale conflicten in de periferie van de wereld zou dit proces alleen maar vertragen zo was de gedachte.⁴⁶

Historicus Georges-Henri Soutou concludeerde uit zijn onderzoek naar de rol van Frankrijk in de Koude Oorlog dat de Franse regering de Russische dreiging tussen 1948 en 1953 ook serieus nam. Frankrijk zag, net als Verenigde Staten, in de eerste jaren na de

⁴² Ken Young, Revisiting NSC 68, *Journal of Cold War Studies* vol.15 (2013) 3-33, aldaar 3.

⁴³ Ibidem, 30.

⁴⁴ Ibidem, 32.

⁴⁵ Melvyn Leffler, *Safeguarding Democratic Capitalism: U.S. Foreign Policy and National Security, 1920-2015* (Princeton 2017) 181.

⁴⁶ Ibidem, 182.

Tweede Wereldoorlog een militaire aanval van de Sovjet-Unie op Europa nog niet echt als een serieuze mogelijkheid. De Fransen geloofden eerder dat de Sovjet-Unie een psychologische aanval in zou zetten om het moreel van de bevolking te ondermijnen.⁴⁷ In 1948 veranderde deze perceptie echter. De achterliggende reden hiervoor was de eerdergenoemde machtsgreep die in februari 1948 plaatsvond in Praag. Volgens de Franse regering toonde deze coup aan dat de Sovjet-Unie militair ingrijpen niet schuwde om een doel te bereiken en dat een Russische invasie van de Westerse wereld ook zomaar plaats kon vinden in het kader van de volbrenging van de communistische wereldrevolutie. De angst voor een nieuwe oorlog in Europa nam in de jaren erna door onder meer de ontploffing van de eerste Russische atoombom en de Koreaoorlog alleen maar verder toe in Franse regeringskringen. Volgens Soutou nam deze angst na de dood van Stalin in 1953 en de daaropvolgende detente pas weer af.⁴⁸

Historicus Lawrence S. Kaplan sluit zich met zijn artikel *Strategic Problems and the Central Sector, 1948-1968: an overview* aan bij de mening van George-Henri Soutou. In het artikel vermeldde Kaplan namelijk dat Frankrijk de angst voor een Russische aanval niet altijd naar buiten toe liet blijken, maar dat men de mogelijkheid van een Russische aanval binnen de Franse regeringskringen wel degelijk serieus nam.⁴⁹ Dat bleek volgens de historicus wel uit het feit dat de Franse regering in 1949 had ingestemd met de oprichting van Bondsrepubliek Duitsland in ruil voor Amerikaanse militaire steun. Eind jaren veertig leek de angst voor een aanval van de Sovjet-Unie dan ook groter geworden dan de eeuwenoude angst voor een sterk Duitsland.⁵⁰

In zowel binnen- als buitenland is er dus veel geschreven over de vraag hoe West-Europese landen aankeken tegen het Rode gevaar. Op de vraag hoe serieus de Nederlandse regering de Russische dreiging nam, lopen de antwoorden van historici vooral sterk uiteen. Waar echter wel consensus over bestaat, is het feit dat er binnen Nederland wel degelijk anticommunistische maatregelen werden genomen. In het volgende hoofdstuk zal uiteengezet worden wat voor maatregelen de Nederlandse regering allemaal doorvoerde.

⁴⁷ Georges-Henri Soutou, France and the Cold War, 1944-63, *Diplomacy and Statecraft* Vol. 4 (2007) 35-52, aldaar 39.

⁴⁸ Ibidem, 40.

⁴⁹ Lawrence S. Kaplan, 'Strategic Problems and the Central Sector, 1948-1968: an overview' in: Jan Hoffenaar and Dieter Krüger ed., *Blueprints for battle: Planning for war in Central Europe, 1948-1968* (Kentucky 2012) 5-21, aldaar 5.

⁵⁰ Ibidem, 5.

Hoofdstuk 2. De bestrijding van het rode gevaar in Nederland

Al voor de Tweede Wereldoorlog was in er in Nederland veel huiver voor het communisme. Zowel de gevestigde politieke partijen als de bevolking zagen het communisme als een revolutionaire dreiging voor de Nederlandse politiek en samenleving. Communisten verkeerden voor de Tweede Wereldoorlog dan ook in een isolement. Niemand wilde ook maar iets met het rode gevaar te maken hebben.⁵¹

Een korte opleving

Na de Tweede Wereldoorlog leek dit in eerste instantie te veranderen. De Communistische Partij Nederland (CPN) boekte na de Tweede Wereldoorlog namelijk meerdere successen op rij en de partij leek niet langer vast te zitten in een isolement. Op 16 mei 1946 behaalde de partij tijdens de eerste Tweede Kamerverkiezing na de Tweede Wereldoorlog maar liefst tien procent van de stemmen en daarmee tien zetels in de Tweede Kamer. Op lokaal niveau herhaalde de CPN dit succes door tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van juli 1946 in totaal zeshonderd plekken in gemeenteraden over heel Nederland te bemachtigen.⁵² In de gemeente Amsterdam werd de communistische partij zelfs de grootste partij met meer dan 125.000 stemmen.⁵³ Verder groeide het aantal abonnees op de krant van de CPN, *De Waarheid*, in de loop van 1946 tot nagenoeg 300.000.⁵⁴

Al deze successen na de Tweede Wereldoorlog kwamen niet uit de lucht vallen. Ten eerste hadden communisten een grote rol gespeeld binnen het verzet tegen de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog. Communisten hadden hierdoor goodwill opgebouwd bij de Nederlandse bevolking.⁵⁵ Ten tweede waren veel Nederlanders de schaarste in producten, die nog lang voortduurde na de bevrijding, beu. Een deel van de bevolking beschouwde in 1946 de CPN als een partij die daar een einde aan kon maken.⁵⁶ Ten derde profiteerde de communistische partij enigszins van het ontstaan van de Partij van de Arbeid (PvdA). Deze nieuwe partij was ontstaan na een samensmelting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de Vrijzinning Democratische Bond

⁵¹ P.F. Maas ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3, Het kabinet-Drees van Schaik (1948-1951)* (Nijmegen 1991) 390.

⁵² G. Verrips, *Dwars, Duivels en Dromend: De geschiedenis van de CPN, 1938-1991* (Meppel 1995) 228.

⁵³ *Ibidem*, 229.

⁵⁴ *Ibidem*, 229.

⁵⁵ D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag 1995) 167.

⁵⁶ Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 391.

(VDB) en Christelijk-Democratische Unie (CDU). Veel voormalige kiezers van de eerstgenoemde partij, de SDAP, waren teleurgesteld in de koers van de nieuwe PvdA. Zij voelden zich daar niet thuis en zochten hun heil bij de CPN.⁵⁷

De toegenomen steun van de bevolking en de electorale successen vertaalden zich echter niet in het verkrijgen van invloedrijke posities in Den Haag. De gevestigde politieke partijen stonden namelijk nog steeds wantrouwend tegenover de CPN. De communistische partij werd ondanks het succes tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1946 niet betrokken bij de kabinetsformatie.⁵⁸ Verschillende politieke kopstukken vonden dat niet meer dan logisch. Volgens de voorman van de Katholieke Volkspartij (KVP), C.P.M. Romme, hadden de communisten al vaak genoeg laten zien dat ze zich ‘laten leiden door andere motieven dan het algemeen Nederlands welzijn’⁵⁹. Een samenwerking met de CPN was voor Romme dan ook ondenkbaar. Ook de fractievoorzitter van de PvdA, M. van der Goes van Naters, zag een samenwerking met de CPN niet zitten. Een coöperatie tussen ‘democraten en anti-democraten’⁶⁰ was volgens de PvdA’er namelijk gedoemd te mislukken. Het anti-communisme van voor de oorlog bleef dus uiteindelijk ook bestaan, zeker in politiek Den Haag. De internationale spanningen en de positiekeuze van de CPN daarin zorgde er al snel voor dat de communisten ook hun goodwill bij de Nederlandse bevolking verloren.

Maatregelen tegen Nederlandse communisten

In Nederland was de angst voor het communisme en een Russische inval door de internationale spanningen zoals eerdergenoemd sterk toegenomen. De groeiende angst voor het communisme en de Sovjet-Unie had ook invloed op de positie van Nederlandse communisten en de CPN. Zij verloren hun goodwill bij de Nederlandse bevolking. Dat had ook tot op zekere hoogte te maken met de kant die de CPN koos in de Koude Oorlog. De communistische partij koos namelijk openlijk de kant van de Sovjet-Unie en toonde zich volgzzaam aan de instructies vanuit Moskou.⁶¹ Voor de CPN was deze keuze niet meer dan logisch. De Sovjet-Unie was volgens de partij namelijk ‘vredelievend en waarlijk democratisch’⁶². De bevolking en de politiek reageerden vaak verbolgen op dit soort

⁵⁷ Engelen, *Geschiedenis BVD*, 168.

⁵⁸ Verrips, *Geschiedenis CPN*, 237-238.

⁵⁹ Geciteerd in: Engelen, *Geschiedenis BVD*, 168.

⁶⁰ Geciteerd in: *Ibidem*, 168.

⁶¹ Engelen, *Geschiedenis BVD*, 191.

⁶² Geciteerd in: Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 396.

uitspraken en gingen de Nederlandse communisten als een gevaarlijke vijfde colonne zien. Men raakte ervan overtuigd dat Nederlandse communisten een gevaar konden vormen voor de Nederlandse rechtsstaat.⁶³

De CPN deed er weinig aan om van deze beeldvorming af te komen.⁶⁴ De communistische partij bleef de Sovjet-Unie stevast steunen bij controversiële gebeurtenissen. Zo ontving de CPN de totstandkoming van de Kominform in 1947 met veel gejuich. De Kominform was een internationaal samenwerkingsverband tussen communistische partijen uit allerlei landen met als doel de communistische wereldrevolutie een stap dichterbij te brengen. De westerse wereld zag dit samenwerkingsverband als een verdere stap in de richting van een Derde Wereldoorlog.⁶⁵ Een jaar later ging de vlag opnieuw uit bij de CPN. Ditmaal was de communistische coup in Praag in februari 1948 de reden van de feestvreugde. De CPN ontving de berichten over deze geslaagde machtsgreep met veel enthousiasme en zag de coup als een voorbeeld voor wat er in Nederland moest gaan gebeuren. Deze gedachte werd ook gedeeld met de rest van Nederland, onder andere door het verspreiden van brochures met daarop de tekst 'Praag ... Den Haag'⁶⁶.

Met name de steun van de CPN voor de coup in Praag leverde veel ophef op binnen de samenleving en de politiek. De katholieke kerk opende bijvoorbeeld de aanval op het communisme door te benadrukken dat marxisten goddeloos en zeer gevaarlijk waren. De katholieke kerk stelde daarnaast dat het communisme en het fascisme 'lood om oud ijzer'⁶⁷ waren. In politiek Den Haag was het onder andere de PvdA die de aanval opende op de CPN. De partijvoorzitter van de PvdA, J.J. Vorrink, noemde Nederlandse communisten 'verachtelijke papegaaien van het Kremlin'⁶⁸ en 'erfgenamen van het nazi-terrorisme'⁶⁹.

In de Tweede Kamer was men het eens dat er maatregelen genomen moesten worden tegen de gevaarlijke vijfde colonne van Nederlandse communisten. Veel politici dienden voorstellen in om de invloed van het communisme in Nederland in te perken. Sommige voorstellen gingen de meerderheid van de Tweede kamer echter wat te ver. Zo opperde KVP'er Romme om alle communisten het Nederlandse staatsburgerschap af te

⁶³ Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 390.

⁶⁴ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 18.

⁶⁵ Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 392.

⁶⁶ Geciteerd in: Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 19.

⁶⁷ Geciteerd in: Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 394.

⁶⁸ Geciteerd in: Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 19.

⁶⁹ Geciteerd in: *Ibidem*, 19.

pakken en gingen er zelfs stemmen op om de CPN te verbieden.⁷⁰ Dit soort voorstellen konden niet rekenen op een meerderheid van de stemmen in de Tweede Kamer. Andere maatregelen konden dat wel. Zo ontnam de regering de CPN in 1948 zendtijd tijdens de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen. Verder besloot het parlement na de communistische coup in Praag dat CPN'ers verwijderd moesten worden uit belangrijke Kamercommissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie. Daarnaast werden communistische wethouders in Amsterdam en Rotterdam met hulp van de Tweede Kamer uit hun ambt gezet.⁷¹

In 1951 werd er na veel discussie een wet aangenomen die een wettelijke grond verschafte voor het weren van communisten uit belangrijke functies binnen de overheid en ook bij bedrijven. Dit ambtenarenverbod zorgde ervoor dat sollicitanten voor functies bij de overheid of bedrijven geweigerd konden worden vanwege hun banden met een communistische organisatie en dat zittende ambtenaren ontslagen konden worden vanwege hun communistische achtergrond.⁷² De wet zorgde uiteindelijk echter niet voor een grote ontslaggolf binnen de rijksoverheid of bedrijven. Bij de rijksoverheid werd er niemand ontslagen en in het bedrijfsleven waren de ontslagen op één hand te tellen.⁷³ Dat er geen grote ontslaggolf op gang kwam, had grotendeels te maken met de rekbare formulering van het verbod. Er stonden geen duidelijk criteria in en het verbod gold eigenlijk alleen voor ‘gevoelige’ functies. Maar wat voor functies nou precies als ‘gevoelig’ werden gezien, bleef voor veel mensen onduidelijk.⁷⁴

Naast het ambtenarenverbod werd er ook een wet aangenomen om de invloed en het gevaar van de communistische vijfde colonne te bestrijden. Na jarenlang overleg werd in 1952 de Wet Buitengewone Bevoegdheden Burgerlijk Gezag (WBBBG) aangenomen. Deze wet was al vanaf 1948 een onderwerp van discussie in de Tweede Kamer en gaf de overheid de bevoegdheid om in geval van een noodsituatie maatregelen te nemen tegen communisten. De politie en het leger konden in het geval van een crisis de bewegingsvrijheid van communisten inperken en overgaan tot huiszoeking, fouilleren en zelfs internering.⁷⁵

⁷⁰ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 19-20.

⁷¹ J. Gaemers, *Premier en elder Statesman, Willem Drees (1886-1988), de jaren 1948-1988* (Amsterdam 2014) 164.

⁷² Maas, *Parlementaire Geschiedenis*, 397.

⁷³ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 20.

⁷⁴ Engelen, *Geschiedenis BVD*, 192.

⁷⁵ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 20.

Los van nieuwe wetgeving werd ook de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) opgericht in augustus 1949. Deze BVD was de opvolger van de Centrale Veiligheidsdienst en stond onder de leiding van oud-verzetsman Louis Einthoven.⁷⁶ In principe moest de BVD elk bedreiging van de Nederlandse democratie in de gaten houden en in kaart brengen, maar in praktijk richtte de veiligheidsdienst haar pijlen volledig op de Nederlandse communisten en de CPN. De BVD bracht onder meer de leden van de CPN in kaart en onderzocht of de communistische partij nauwe contacten onderhield met Moskou.⁷⁷

De perceptie van Drees

De Nederlandse regering nam vanaf 1948 dus maatregelen om het potentiële gevaar van de communisten binnen Nederland in te dammen. Rond datzelfde jaar begon Nederland zich ook in de internationale strijd tegen het communisme te mengen. De regering had namelijk al snel besloten dat Nederland in de Koude Oorlog niet afzijdig kon blijven en dus een kant moest kiezen. Volgens de Minister van Buitenlandse zaken, E.N. van Kleffens, had de Tweede Wereldoorlog wel laten zien dat de neutraliteitspolitiek van Nederland ‘morsdood’⁷⁸ was. Nederland koos uiteindelijk de kant van de Verenigde Staten. Deze keuze was om meerdere redenen logisch te noemen. Ten eerste boden de Amerikanen Nederland, en ook andere Europese landen, na de Tweede Wereldoorlog economische steun door middel van de Marshallhulp. Nederland had deze financiële ondersteuning hard nodig voor de wederopbouw en het voorkomen van een economische crisis.⁷⁹ Ten tweede zorgde een samenwerking met de Verenigde Staten voor een betere beveiliging van het Nederlandse en het Europese grondgebied. Op het moment dat de Amerikanen zich bemoeiden met Nederland en Europa leek de kans op Russische agressie sterk af te nemen.⁸⁰

De actieve houding in de buitenlandse politiek vertaalde zich uiteindelijk ook in de deelname van Nederland aan verschillende internationale samenwerkingen en allianties. De eerste alliantie waar Nederland zich bij aansloot was het Verdrag van Brussel. Het proces dat leidde tot dit verdrag werd eind 1947 ingezet. Toen bleek dat de westerse landen geen overeenstemming konden bereiken met de Sovjet-Unie over een uniforme

⁷⁶ Engelen, *Geschiedenis BVD*, 50.

⁷⁷ Ibidem, 52.

⁷⁸ Geciteerd in: Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 11.

⁷⁹ Ibidem, 14.

⁸⁰ Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 16-17.

toekomst voor Duitsland. Het wantrouwen van Groot-Brittannië jegens de communistische heilstaat steeg hierdoor tot een steeds grotere hoogte. De Britten besloten dan ook het heft in handen te nemen en gesprekken te openen met Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk over een samenwerking op zowel economisch als militair vlak.⁸¹ De totstandkoming van een verdrag kwam in een stroomversnelling door de eerdergenoemde coup in Praag in februari 1948.⁸² Deze staatsgreep liet de westerse landen maar weer eens zien dat ze zich moesten wapenen tegen eventuele communistische staatsgrepen en Russische aanvallen.⁸³ In maart 1948, een maand na de gebeurtenissen in Praag, tekenden Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk en Groot-Brittannië dan ook het Pact van Brussel.

Bij dit pact van Brussel zou het uiteindelijk niet blijven. Na inmenging van de Verenigde Staten werd een jaar later ook de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) opgericht. Nederland ging hierdoor, naast de landen uit het pact van Brussel, ook een militaire samenwerking aan met de Verenigde Staten, Canada, Italië, Portugal, Noorwegen, Denemarken en IJsland. Alle landen binnen de NAVO waren verplicht om elkaar bij te staan in tijden van oorlog.⁸⁴

Terwijl de bovenbeschreven allianties werden gesloten, was het met het Nederlandse defensieapparaat niet al te best gesteld.⁸⁵ Eind jaren veertig bevonden vrijwel alle Nederlandse militairen zich aan de andere kant van de wereld om daar te vechten voor het behoud van Nederlands-Indië. Nederland zelf bleef hierdoor onbeschermd achter tegen een eventuele aanval van de Sovjet-Unie.⁸⁶ De generale staf van de Nederlandse Landmacht, en vanaf 1949 ook de generale staf van de NAVO, zagen hier graag verandering in komen. Voor de uitbreiding van het Nederlandse defensieapparaat was echter geld nodig en dat wilde de regering en met name de minister-president Willem Drees niet zomaar geven.⁸⁷

De premier geloofde eind jaren veertig naar eigen zeggen namelijk niet in een gewapende aanval van de Sovjet-Unie op de korte termijn. Daar was de communistische heilstaat in de ogen van Drees namelijk economisch nog te zwak voor.⁸⁸ Hij geloofde

⁸¹ Ibidem, 21-22.

⁸² Engelen, *Geschiedenis BVD*, 395.

⁸³ Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 16-17.

⁸⁴ Ibidem, 24.

⁸⁵ Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 36.

⁸⁶ Ibidem, 37.

⁸⁷ Gaemers, *Premier*, 181.

⁸⁸ Hoffenaar, *Hannibal*, 55.

eerder in een psychologische aanval van de Sovjet-Unie waarin de communisten het moreel van de bevolking probeerden te ondermijnen en de arbeiders achter zich te krijgen. Zo'n psychologische aanval had vooral een grote kans van slagen in tijden van economische malaise. Een goede sociaaleconomische situatie in Nederland was volgens Drees dan ook het beste middel om het communisme te bestrijden. De premier besteedde dus meer geld aan de wederopbouw van Nederland dan aan het leger.⁸⁹

Begin jaren vijftig kwam er echter al verandering in dit beleid. In juni 1950 viel het communistische Noord-Korea het kapitalistische Zuid-Korea binnen. Deze oorlog hield de hele wereld bezig en zette de op dat moment al slechte verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie nog verder op scherp. In het Westen redeneerde men dat wat Noord-Korea in Azië had gedaan, de Sovjet-Unie ook zomaar in Europa kon doen.⁹⁰ Een verdere uitbreiding van het Europese defensieapparaat werd dan ook als noodzakelijk gezien. De Verenigde Staten verhoogden zelf het eigen defensiebudget en stuurden meer troepen naar West-Europa. De Amerikanen verwachtten van hun Europese bondgenoten ook actie en beloofden forse militaire steun voor landen die hun defensiebudget verhoogden.⁹¹ De Nederlandse regering voelde zich hierdoor genoodzaakt om in 1951 het defensiebudget fors te verhogen en vrijwel te verdubbelen van 800 miljoen gulden naar 1500 miljoen gulden.⁹²

Drees veranderde dus zijn beleid op het gebied van defensie vanwege de angst voor een politiek isolement en het mislopen van Amerikaanse steun. Deze beleidswijziging kwam naar eigen zeggen dus niet door een andere perceptie van de Sovjetdreiging. Willem Drees verklaarde in de loop der jaren meerdere malen de Russische dreiging niet echt serieus te nemen.⁹³ Zo bestempelde de premier de kans op het uitbreken van een nieuwe oorlog in 1952 als zeer onwaarschijnlijk en vertelde hij de ministerraad in 1956 zelfs nooit in de Russische dreiging te hebben geloofd.⁹⁴ Of dat dat helemaal waar was, valt echter te betwijfelen. Drees gaf in 1949 namelijk de opdracht aan de Commissie Jansen om Nederland voor te bereiden op een Russische invasie en bezetting.

⁸⁹ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 14.

⁹⁰ Hoffenaar, *Hannibal*, 52.

⁹¹ Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 83.

⁹² *Ibidem*, 82.

⁹³ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 27.

⁹⁴ *Ibidem*, 27.

Hoofdstuk 3. Een nieuwe bezetting

De Commissie Jansen moest Nederland dus voor gaan bereiden op een nieuwe bezetting. Maar hoe zou die nieuwe bezetting eruit gaan zien? Naar deze vraag was al maanden voor de oprichting van de Commissie Jansen onderzoek gedaan door historicus Loe de Jong. De Jong was destijds directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) en werd mede vanwege zijn uitgebreide kennis over de Tweede Wereldoorlog en de Duitse bezetting door de regering gevraagd om uiteen te zetten hoe een eventuele nieuwe bezetting eruit zou gaan zien. De historicus was niet de enige die met deze taak aan de slag ging. De regering richtte in september 1948 namelijk ook nog de Commissie Voorbereidingen op. Deze werkgroep moest net als de directeur van het RIOD in kaart brengen hoe een eventuele Russische invasie en bezetting eruit zou gaan zien en welke voorbereidingen daarvoor getroffen konden worden. De Commissie Jansen zou uiteindelijk de meeste voorbereidingen treffen aan de hand van het beeld dat de Commissie Voorbereidingen en Loe de Jong schetsten van de eventuele Russische invasie en bezetting.

De Derde Wereldoorlog

Volgens Loe de Jong was zijn eigen onderzoek en dat van de Commissie Voorbereidingen relevant te noemen. De Nederlandse regering moest in zijn ogen eind jaren veertig namelijk rekening houden met het uitbreken van een Derde Wereldoorlog.⁹⁵ In die Derde Wereldoorlog zou de Sovjet-Unie de aanval openen op het Westen en de ultieme droom van een communistische wereldrevolutie proberen te verwezenlijken. De eerste stap was de verovering van West-Europa. In West-Europa moest de Sovjet-Unie belangrijke grondstoffen en strategische punten in handen krijgen om uiteindelijk de Verenigde Staten in de volgende stap aan te kunnen vallen.⁹⁶

Als deze Derde Wereldoorlog daadwerkelijk uit zou breken, kon het dus snel weer gebeuren dat Nederland binnengevallen zou worden door een buitenlandse mogendheid. Ditmaal de Sovjet-Unie. Eind jaren veertig ging men ervan uit dat Nederland, net als het

⁹⁵ Rapport Loe de Jong, 08-04-1948, Nationaal Archief (NA), Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Algemene Zaken: Kabinet van de Minister-President, nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 11636.

⁹⁶ Ibidem.

overgrote deel van West-Europa, geen schijn van kans zou hebben tegen het Sovjetleger.⁹⁷ De Russen beschikten over een veel sterker leger en zouden bovendien naar alle waarschijnlijkheid hulp krijgen van de vijfde colonne binnen Nederland. De Commissie Voorbereidingen dacht dan ook dat ‘het tijdsverloop tussen het uitbreken van de vijandelijkheden ten Oosten van ons land en het begin van de bezetting van het Nederlandse grondgebied geen dagen, maar uren lang zal zijn’⁹⁸. Begin jaren vijftig kon deze verwachting vanwege de Rijn-IJssellinie en de ‘voorwaartse verdedigingstactiek’ van de NAVO bijgesteld worden naar dagen en misschien wel enkele weken. De verwachting bleef echter wel dat een Russische aanval uiteindelijk uit zou monden in een nieuwe bezetting.⁹⁹

Volgens Loe de Jong zou die Russische bezetting een zware beproeving worden voor de Nederlandse bevolking.¹⁰⁰ De Derde Wereldoorlog zou in de ogen van de directeur van het RIOD uitpakken in ‘een strijd op leven en dood’¹⁰¹ voor de Sovjet-Unie. De communistische staat zou dus alles in het werk zetten om de oorlog te winnen en de droom van een communistische wereldrevolutie te verwezenlijken. De verwachting was dan ook dat de Russen de macht in Nederland volledig naar zich toe zouden trekken.¹⁰² Alleen op deze manier kon de Sovjet-Unie de Nederlandse grondstoffen en mankracht volledig inzetten voor het vervolg van de Derde Wereldoorlog. Iedereen die de Russische machtsovername in de weg stond, kon harde represailles van de nieuwe bezetter verwachten.¹⁰³ De Russen voelden zich volgens de Commissie Voorbereidingen namelijk niet geremd door ‘volkenrecht, wereldopinie, menselijkheid of moraliteit’¹⁰⁴. De verwachting was dan ook dat de Nederlandse bevolking bij een Russische bezetting al snel kennis zou maken met de ‘primitieve oosterse wreedheid’¹⁰⁵.

⁹⁷ Voorlopig rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Van der Boom, *Atoomgevaar?*, 28.

¹⁰⁰ Rapport Loe de Jong, 08-04-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Voorlopig rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

De Baltische staten als voorbeeld

Dat de Sovjet-Unie de macht in bezet gebied volledig naar zich toe trok en hardhandig optreden niet schuwde, bleek volgens Loe de Jong wel uit de Russische bezetting van de Baltische Staten in de zomer van 1940.¹⁰⁶ Daar probeerde de Sovjet-Unie ook al snel de macht te consolideren. In de Baltische Staten werden nieuwe regeringen gevormd, bestaande uit Russische zetbazen en inheemse collaborateurs. Het ambtenarenapparaat bleef wel grotendeels intact en werd onder dwang ingezet voor Russische doeleinden. De Russische bezetter perkte verder de vrijheden van de burgerbevolking drastisch in. Zo werden burgerwachten ontbonden en bestond vrijheid van vergadering niet langer. De Sovjet-Unie censureerde daarnaast de pers vrijwel volledig en de Russische propagandamachine begon al snel op volle toeren te draaien. Verder probeerde de bezetter de economie al snel onder controle te krijgen. De Russen nationaliseerden banken, grote fabrieken en landbouwgronden. Iedereen die deze machtsovername door de Sovjet-Unie maar enigszins tegenwerkte of tegen zou kunnen werken, werd door de bezetter afgevoerd of geëxecuteerd. Dit gold dus voor mensen uit alle lagen van de samenleving, van grootgrondbezitters die nationalisatie van hun grondgebied saboteerden tot ambtenaren die medewerking aan de bezetter weigerden. Volgens Loe de Jong voerden de Russen in Estland, een land met destijds 2 miljoen inwoners, in de eerste twee maanden van de bezetting al meer dan 31000 mensen af naar Siberië.¹⁰⁷

Diezelfde Loe de Jong verwachtte dat de Russen in Nederland nagenoeg hetzelfde te werk zouden gaan als in de Baltische Staten.¹⁰⁸ De Russen zouden de macht volledig naar zich toetrekken, het ambtenarenapparaat inzetten voor de eigen doeleinden en alle tegenstanders uit de weg ruimen. De Nederlandse regering mocht zo'n ingrijpende Russische invasie en daaropvolgende bezetting volgens zowel de historicus als de Commissie Voorbereidingen niet 'onvoorbereid treffen'¹⁰⁹. Een scenario zoals in mei 1940 moest voorkomen worden. De Nederlandse regering was destijds niet goed voorbereid op de Duitse invasie en bezetting, wat leidde tot een chaotisch en veelal halfslachtig overheidsoptreden. Opnieuw zo'n overheidsoptreden bij een Russische invasie zou een flinke knauw geven aan het moreel van de bevolking. Het zou iedereen

¹⁰⁶ Rapport Loe de Jong over Russische bezetting van de Baltische Staten, 10-05-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Rapport Loe de Jong, 08-04-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁰⁹ Ibidem.

namelijk herinneren aan de zware Duitse bezetting. Een gevoel van verslagenheid en defaitisme zou zich hierdoor meester maken van de bevolking en de toekomst zou met angst en beven tegemoet worden gezien.¹¹⁰ Een daadkrachtig optreden van de Nederlandse regering kon echter het tegenovergestelde teweegbrengen. De regering kon door doortastend en goed voorbereid over te komen, de bevolking juist strijdbaar maken en het vertrouwen geven in een goede afloop.¹¹¹

Loe de Jong en de Commissie Voorbereidingen vonden dus dat het zaak was dat de Nederlandse regering voorbereidingen ging treffen voor een eventuele invasie en bezetting door de Sovjet-Unie. De historicus en de commissie waren het eens over het feit dat op militair gebied al de nodige voorbereidingen waren getroffen. Plannen binnen de civiele sfeer waren echter nog niet gemaakt. Daar moest men echter wel werk van gaan maken.¹¹² De taak om plannen te maken binnen de civiele sfeer kwam uiteindelijk te liggen bij de Commissie Jansen.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Voorlopig rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

Hoofdstuk 4. De werkzaamheden van de Commissie Jansen

De Commissie Jansen werd dus in juni 1949 opgericht door premier Willem Drees om Nederland binnen de civiele sfeer voor te bereiden op een eventuele invasie en bezetting door de Sovjet-Unie.¹¹³ De naam ‘Jansen’ was bedoeld als schuilnaam. De commissie zelf en de werkzaamheden moesten namelijk strikt geheim blijven. Op deze manier bleef de rust onder de bevolking en binnen de overheid bewaard en werden de leden van de commissie zelf ook beschermd. Mocht er daadwerkelijk een Russische bezetting komen ‘dan zullen de leden van de commissie een kostbare prooi zijn’¹¹⁴. Om in deze geheimhouding te kunnen voorzien werd de commissieleden op het hart gedrukt onder andere blanco briefpapier te gebruiken en niet op te scheppen over de werkgroep binnen de kennissenkring.¹¹⁵

Het actieplan

De Commissie Jansen ging dus in het geheim aan de slag met haar taken. Twee maanden na de oprichting had de commissie al een actieplan klaarliggen. In dat actieplan stonden alle maatregelen die de werkgroep voor wilde bereiden. Deze lijst met voor te bereiden regelingen had de commissie opgesteld aan de hand van ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog, het beeld dat Loe de Jong en de Commissie Voorbereidingen hadden geschetst over een Russische invasie en bezetting en enkele adviezen van de laatstgenoemde commissie.¹¹⁶ De commissie Jansen wilde alle voor te bereiden maatregelen in delen in twee groepen.

De eerste groep bestond uit regelingen waarvan de commissie de voorbereiding graag uit wilde besteden aan bepaalde ministeries. De regelingen uit de eerste groep moesten Nederland vooral binnen de sociaaleconomische sfeer klaarmaken voor een nieuwe oorlog en bezetting en gingen veelal over zeer specifieke zaken zoals de drinkwatervoorziening of het deviezenverkeer. Voor de voorbereiding van maatregelen voor dit soort voorzieningen was specifieke kennis van de ambtenaren binnen bepaalde

¹¹³ Eerste vergadering Commissie Jansen, 16-06-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

¹¹⁴ Brief Fock aan Commissie Jansen, 13-06-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Derde vergadering Commissie Jansen, 21-10-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

departementen nodig.¹¹⁷ De tweede groep bestond uit maatregelen die de werkgroep zelf voor wilde bereiden. De commissie besloot zich te richten op het voorbereiden van vier grootschalige regelingen. Ten eerste wilde de werkgroep voorbereidingen treffen voor de evacuatie van de regering. Hiervoor moesten onder meer lijsten opgesteld worden met personen die in aanmerking kwamen voor evacuatie. Ten tweede wilde de werkgroep nieuwe richtlijnen voor de ambtenaren en bevolking opstellen. Op deze manier wilde de werkgroep duidelijke instructies achterlaten aan de Nederlandse burgers en het overheidsperoneel ten tijde van een Russische bezetting. Ten derde ging de commissie zich bezighouden met het voorbereiden van maatregelen tegen de Nederlandse communisten. Mocht de Sovjet-Unie namelijk binnenvallen dan moest te allen tijde voorkomen worden dat de vijfde colonne het Sovjetleger kon ondersteunen. De commissie wilde dus onderzoeken op welke manier dit het best voorkomen kon worden. Ten vierde wilde de Commissie Jansen zich buigen over de vernietiging van het bevolkingsregister. De werkgroep wilde de voordelen en nadelen van de vernietiging van het archief tegen elkaar afwegen en met een duidelijk advies voor de overheid komen.¹¹⁸

Er werd verder afgesproken dat zowel de maatregelen in de eerste groep als tweede groep niet de normale wetgevingsprocedure hoefden te doorstaan.¹¹⁹ De regelingen moesten wel voorgelegd worden aan de ministerraad en daarna de Raad van State, maar niet aan de Tweede Kamer. De materie was namelijk vaak zeer complex en leende zich daarom niet voor de openbare discussie. Daarnaast konden de maatregelen veel ophef en onrust in het parlement en onder de bevolking veroorzaken.¹²⁰ Door de aangepaste procedure moesten veel maatregelen ‘op de plank’¹²¹ komen te liggen. Op het moment dat de Russische dreiging echt acuut zou worden, kon de regering deze regelingen alsnog invoeren door middel van het maken van noodbesluiten.

Samenwerking met ministeries

Willem Drees keurde het actieplan van de Commissie Jansen in september 1949 goed en de werkgroep kon dus vanaf dat moment aan de slag met de uitwerking van de plannen.¹²²

¹¹⁷ Brief Commissie Jansen aan Drees, 21-08-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Brief minister van Financiën aan Drees, 06-10-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Derde vergadering Commissie Jansen, 21-10-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

De commissie begon met de werkzaamheden voor de voorbereiding van zowel de eerste als tweede groep maatregelen. Voor de eerste groep maatregelen stelde de werkgroep binnen enkele maanden per ministerie een lijst op met de regelingen waarvan men graag zag dat ze door het betreffende departement voorbereid zouden worden. Zo moest het ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening maatregelen omtrent de voedselvoorziening voor gaan bereiden en was het de bedoeling dat het ministerie van Financiën zich bezig zou gaan houden met het opstellen van onder meer nieuwe beursvoorschriften voor in oorlogstijd.¹²³ Naast deze twee ministeries had de Commissie Jansen ook de voorbereiding van andere regelingen toebedeeld aan de ministeries van Economische Zaken, Sociale Zaken, Verkeer en Waterstaat en Oorlog. In maart 1950 waren de lijsten met voor te bereiden maatregelen klaar voor verzending naar de betreffende departementen.¹²⁴

Om in het geheim te kunnen opereren mocht de commissie deze lijsten echter niet zelf naar de ministeries versturen. Daarom schakelde de werkgroep premier Willem Drees in om als tussenpersoon tussen de commissie en de ministeries te fungeren. De minister-president verstuurde in maart 1950 dan ook een brief aan alle door de Commissie Jansen gewenste departementen. In die brief vertelde Drees aan zijn collega's dat op zijn verzoek 'in commissoriaal en departementaal verband een onderzoek is ingesteld naar de civiele maatregelen, welke met het oog op een eventuele agressie en bezetting van ons land, in organisatorisch en legislatief opzicht behoren te worden getroffen'¹²⁵. De commissie was naar de mening van de premier al druk bezig en de eerste uitkomsten deden hem 'wenselijk voorkomen'¹²⁶. Op sommige vlakken kon de werkgroep volgens Drees echter hulp gebruiken en daarom vroeg hij aan alle departementen om de door de commissie uitbesteedde regelingen ter hand te nemen. Op militair gebied waren veel maatregelen al voorbereid, datzelfde moest volgens de premier nu ook gebeuren binnen de civiele sfeer.¹²⁷ Lang zou de commissie overigens niet geheim blijven. Ongeveer een jaar later, in 1951, zouden de naam van de werkgroep en de leden bekend zijn binnen de regeringskringen.¹²⁸

¹²³ Brief Commissie Jansen aan Drees, 21-08-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

¹²⁴ Brief Drees aan verschillende departementen, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Brief Minister van Financiën aan Premier, 06-10-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11637.

De departementen gingen met de actiepunten van de Commissie Jansen aan de slag, maar het duurde in sommige gevallen nog vrij lang voordat er maatregelen ‘op de plank’¹²⁹ kwamen te liggen. Drees stuurde tot twee keer toe op verzoek van de Commissie Jansen een brief, in februari 1951 en januari 1952, naar alle betreffende ministeries met daarin de vraag hoever elk departement was met de voor te bereiden maatregelen. Uit de antwoorden op die brieven bleek dat de ministeries de voorbereidingen wel oppakten, maar dat de stand van zaken per departement verschilde. Bij sommige ministeries werden de voorbereidingen wat sneller en voortvarender ter hand genomen dan bij de andere ministeries.

Het ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening behoorde tot de departementen die voortvarend tewerk gingen met de voorbereiding van de maatregelen. Het ministerie had van de Commissie Jansen de opdracht gekregen om te kijken naar de voedselvoorziening ten tijde van oorlog.¹³⁰ Het departement Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening had om hieraan te voldoen enkele regelingen omtrent de voedselvoorziening uit de jaren dertig onder de loep genomen. Na het onderzoek bleek dat sommige regelingen nog voldeden aan de huidige maatstaven zoals de Bodemproductiewet. Maatregelen die dat niet deden zoals de Landbouwcrisiswet waren door het ministerie al aangepast.¹³¹ Daarnaast had het ministerie op verzoek van de Commissie Jansen ook een wetsontwerp voor de dislocatie van de voedselvoorziening opgesteld. Door dit wetsvoorstel werd de verantwoordelijkheid van de voedselvoorziening in tijden van oorlog doorgeschoven naar provinciale en lokale overheden. Dit wetsontwerp werd in november 1951 goedgekeurd in de Ministerraad en kwam in januari 1952 terecht bij de Raad van State.¹³²

Het ministerie van Financiën ging net als het ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening redelijk voortvarend te werk met de voorbereiding van de maatregelen. Financiën boog zich op verzoek van de Commissie Jansen over regelingen voor onder meer het bankwezen en de beurs.¹³³ Sommige regelingen zoals de beursvoorschriften uit 1914 en het deviezenverkeerbesluit uit 1939 waren volgens het

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Brief Drees aan ministerie van Landbouw, Visserij en voedselvoorziening, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³¹ Brief ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening aan Drees, 06-03-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³² Brief ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening aan Drees, 21-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³³ Brief Drees aan ministerie van Financiën, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

ministerie van Financiën ook voldoende voor de toekomst. Het departement had daarnaast ook een nieuw wetsontwerp gemaakt voor kredietverlening door banken in tijden van oorlog. Dit wetsontwerp werd uiteindelijk in januari 1951 goedgekeurd in de ministerraad.¹³⁴ Verder waren begin 1951 nog enkele maatregelen in voorbereiding. Zo ook een regeling die ervoor zorgde dat overheids personeel ten tijde van een nieuwe bezetting een voorschot van drie maanden betaald zouden krijgen. Het ontwerp hiervoor lag eind 1951 uiteindelijk klaar en werd begin 1952 goedgekeurd door Willem Drees en de overige ministers.¹³⁵

Naast de departementen Financiën en Landbouw, Visserij en Voedselvoorzieningen, ging ook het ministerie van Economische Zaken slagvaardig te werk. Het laatstgenoemde ministerie had van de Commissie Jansen de taak gekregen om maatregelen voor te bereiden die het mogelijk moesten maken om het economische leven draaiende te houden tijdens een nieuwe bezetting.¹³⁶ Volgens het departement Economische Zaken was er nog voldoende reguleringswetgeving, zoals de hamsterwet en prijsopdrivingswet, intact die hiervoor kon zorgen. Daarnaast werden enkele bestaande regelingen enigszins aangepast, zoals het Algemene Vorderingsbesluit.¹³⁷ De aanpassing van het Algemene Vorderingsbesluit moest de overheid meer ruimte geven om enkele essentiële goederen, tegen schadeloosstelling, te vorderen van de Nederlandse burgers tijdens een Russische invasie. Uiteindelijk waren begin 1952, net als bij de departementen Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening en Financiën, de meeste werkzaamheden van het ministerie van Economische zaken voltooid.

Bij de ministeries van Verkeer en Waterstaat, Sociale Zaken en Oorlog verliep het allemaal wat minder voortvarend. Het eerstgenoemde ministerie ging op verzoek van de Commissie Jansen aan de slag met regelingen omtrent de scheepvaart tijdens een Russische invasie en bezetting.¹³⁸ Daarom boog men zich bij het departement Verkeer en Waterstaat onder meer over de zeeschepenvorderingswet. Deze wet gaf de overheid de mogelijkheid om zeeschepen te vorderen van particulieren voor bijvoorbeeld de evacuatie van de regering. Begin 1951 was de zeeschepenvorderingswet goedgekeurd door de

¹³⁴ Brief Jitta aan Prinsen, 24-02-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³⁵ Brief Drees aan ministerie van Financiën, 07-05-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³⁶ Brief Drees aan ministerie van Economische Zaken, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³⁷ Brief minister van Economische Zaken aan Drees, 15-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹³⁸ Brief Drees aan minister van Verkeer en Waterstaat, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

ministerraad en voorgelegd aan de Raad van State.¹³⁹ De totstandkoming van andere regelingen zoals de vaarplichtwet of vervoersnoodwet lieten echter veel langer op zich wachten en waren begin 1952 nog steeds niet klaar. Dat had volgens het departement Verkeer en Waterstaat vooral te maken met de moeizame interdepartementale besluitvorming.¹⁴⁰ Ook andere ministeries zoals Marine hadden namelijk zeggenschap over de scheepvaart in Nederland. Het departement Verkeer en Waterstaat moest bij de voorbereiding van regelingen voor de scheepvaart dan ook overleggen met andere ministeries en tot een wetsontwerp komen waar alle betrokken ministeries zich in konden vinden. Deze interdepartementale besluitvorming nam uiteindelijk veel tijd in beslag.¹⁴¹

De ministeries van Sociale Zaken en Oorlog kenden vrijwel dezelfde problemen als het ministerie van Verkeer en Waterstaat. Het departement Sociale Zaken hield zich op verzoek van de Commissie Jansen bezig met maatregelen voor de gezondheidszorg tijdens een nieuwe bezetting en een arbeidsnoodwet die betrekking had op de opbouw van verdedigingswerken door Nederlandse burgers.¹⁴² Het ontwerp van de laatstgenoemde wetgeving lag in april 1952 pas klaar na veelvuldig overleg met het ministerie van Binnenlandse Zaken.¹⁴³ De maatregelen voor de gezondheidszorg waren begin 1952 echter nog steeds niet helemaal klaar. Dat had tot op zekere hoogte te maken met de interdepartementale besluitvorming. Voor de regelingen omtrent de gezondheidszorg moest Sociale Zaken veelvuldig in overleg met verschillende instanties zoals de Geneeskundige Verdedigingsraad en het ministerie van Volksgezondheid. Dit nam veel tijd in beslag aangezien het ministerie van Sociale Zaken vaak weer moest wachten op bijvoorbeeld een overleg met het departement Volksgezondheid of een rapport van de Geneeskundige Verdedigingsraad voordat men verder kon werken.¹⁴⁴ Dit alles kwam het tempo en de daadwerkelijke besluitvorming niet ten goede.

Bij het ministerie van Oorlog verliep het niet heel anders. Het departement was op verzoek van de Commissie Jansen begonnen met de werkzaamheden voor de vernieuwing

¹³⁹ Brief Prinsen aan Drees, 11-01-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴⁰ Brief minister van Verkeer en Waterstaat aan Drees, 21-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴¹ Brief minister van Marine aan Drees, 28-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴² Brief Drees aan minister van Sociale Zaken, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴³ Brief minister van Binnenlandse Zaken aan Drees, 21-03-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴⁴ Reactie Sociale Zaken op advies rapport Geneeskundige Verdedigingsraad 10-10-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

van de Oorlogswet uit 1899.¹⁴⁵ Door middel van deze wet kon de regering de staat van beleg afkondigen en kwamen bepaalde bevoegdheden bij de overheid en het Militaire Gezag te liggen. Begin 1952 had het ministerie van Oorlog echter pas het eerste ontwerp voor een vernieuwde oorlogswet klaarliggen. De voornaamste reden daarvoor was volgens het ministerie van Oorlog dat men, net als de ministeries van Verkeer en Waterstaat en Sociale Zaken, met andere departementen in conclaaf moest over de verandering van de Oorlogswet.¹⁴⁶ De nieuwe oorlogswet zou mede hierdoor uiteindelijk zelfs pas in 1962 gereed zijn.

Uit de briefwisseling tussen Drees en de ministeries bleek dus dat alle departementen serieus aan de slag waren gegaan met de voorbereiding van de regelingen die de Commissie Jansen aan ze had toebedeeld en dat men binnen de overheid dus wel inspanningen wilde leveren om Nederland voor te bereiden op een eventuele nieuwe oorlog. Bij sommige ministeries verliepen de werkzaamheden echter wat sneller dan bij andere departementen. De ministeries van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, Financiën en Economische Zaken waren begin 1952 namelijk al klaar met de voorbereiding van de regelingen terwijl de departementen Verkeer en Waterstaat, Sociale Zaken en Oorlog destijds nog niet in dat stadium verkeerden. Dat de laatstgenoemde departementen nog niet zo ver waren, kwam volgens henzelf tot op zekere hoogte door de problemen omtrent de interdepartementale besluitvorming. De regelingen waren wel in voorbereiding, alleen zorgde de samenwerking tussen verschillende ministeries en instanties ervoor dat de voorbereidingen langer duurden dan gewenst.

Uit het volgende onderdeel van deze scriptie zal echter blijken dat vanaf eind 1951 waarschijnlijk niet alleen de interdepartementale besluitvorming ervoor zorgde dat sommige regelingen langzaam tot stand kwamen. De afname van de angst voor een Russische invasie en de verminderde interesse in de totstandkoming van nieuwe regelingen binnen de overheid gingen hier vanaf dat moment namelijk naar alle waarschijnlijkheid ook een rol in spelen.

¹⁴⁵ Brief Drees aan minister van Oorlog, 03-03-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

¹⁴⁶ Brief minister van Binnenlandse Zaken aan Drees, 21-03-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11638.

De evacuatie van de regering

Terwijl de ministeries zich bezighielden met de regelingen uit de eerste groep, was de Commissie Jansen zelf druk bezig met de werkzaamheden voor de tweede groep maatregelen. Tot die tweede groep maatregelen behoorde ook de evacuatie van de regering. Deze evacuatie moest volgens de commissie hoe dan ook plaatsvinden tijdens een Russische invasie. Het was namelijk van groot belang dat de strijd tegen de Russen vanuit buitenlands grondgebied verder kon worden gevoerd door de regering in ballingschap. Daarnaast was het te gevaarlijk voor ministers om achter te blijven in een door de Sovjet-Unie bezet Nederland. De ministers brachten daarmee niet alleen zichzelf en hun families in gevaar, maar konden ook onder dwang voor het karretje van de bezetter worden gespannen.¹⁴⁷ De gehele regering inclusief een deel van het overheidspersoneel moest dus geëvacueerd worden naar het buitenland bij een Russische aanval. In 1940 was deze evacuatie van het Nederlandse regeringsapparaat slecht voorbereid en werd veel op het laatste moment pas geregeld. Dat moest nu anders. Eind jaren veertig was zoals eerdergenoemd de verwachting dat de Russen Nederland snel zouden bezetten. De evacuatie moest dus in een rap tempo plaatsvinden. Alles moest daarom al geregeld zijn voordat de Russische aanval zou beginnen, van personenlijsten tot een evacuatieplan.¹⁴⁸

De Commissie Jansen ging dan ook vrijwel meteen na de oprichting aan de slag het maken van plannen voor de evacuatie. In september 1949 lag het eerste rapport van de commissie inzake de evacuatie al klaar. In dat rapport stelde de werkgroep dat het duidelijk was dat alle ministers, inclusief gezinnen, naar het buitenland moesten vluchten op het moment dat de Russen binnen zouden vallen.¹⁴⁹ Met de ministers moesten ook een aantal andere personen mee naar het buitenland om aldaar de regering in ballingschap te kunnen ondersteunen of om niet in de handen van de Russen te vallen. Het was echter lastig om te bepalen hoeveel en welke mensen allemaal tot deze groep ‘onmisbare’¹⁵⁰ personen behoorden. De Commissie Jansen stelde daarom enkele categorieën op aan de hand waarvan bepaald kon worden welke personen nog meer de overtocht naar het buitenland zouden maken op het moment van een Russische aanval op het Nederlandse grondgebied.¹⁵¹

¹⁴⁷ Voorlopige rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁴⁸ Tweede Rapport Commissie Voorbereidingen, 20-11-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁴⁹ Brief Prinsen aan Drees, 19-09-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem.

Volgens de Commissie Jansen kwamen een drietal categorieën personen, naast de ministers, in aanmerking voor evacuatie naar het buitenland. Ten eerste ambtenaren die als onmisbaar konden worden beschouwd voor het functioneren van het regeringsapparaat in het buitenland. Volgens de commissie moest men binnen ministeries niet kijken naar de huidige positie van een persoon, maar juist naar de kennis en karaktereigenschappen waar bepaalde ambtenaren over beschikten. Het was namelijk van belang dat er enkele experts op het gebied van onder meer voorlichting, scheepvaart en inlichtingen meegingen, maar ook zeker dat er ambtenaren met allround kennis en meerdere kwaliteiten de overtocht maakten om aldaar verschillende ministeries te ondersteunen.¹⁵² Ten tweede kwamen personen die ‘bijzonder kwetsbaar’¹⁵³ waren tijdens een Russische bezetting volgens de Commissie Jansen in aanmerking voor evacuatie. Tot deze categorie behoorden geleerden, zoals natuurkundigen en scheikundigen, die beschikten over specifieke kennis en daardoor eventueel gedwongen arbeid voor de Russen moesten verrichten. Daarnaast schaarde de commissie ook personen met veel kennis over geheime staatszaken tot deze groep.¹⁵⁴ Ten derde behoorden personen met specifieke kennis en kwaliteiten voor de wederopbouw volgens de Commissie Jansen ook tot de groep onmisbare mensen die in aanmerking kwam voor evacuatie. De Nederlandse regering moest namelijk ook in de toekomst kijken en rekening houden met een nieuwe wederopbouw van het land na afloop van de Derde Wereldoorlog. Volgens de Commissie Jansen moesten er dan ook deskundigen op het gebied van onder meer wegebouw, medische voorzieningen en huisvesting mee naar het buitenland. Daarnaast achtte de werkgroep het ook nog van belang dat er enkele kerkelijke en politieke leiders mee gingen naar het buitenland voor de maatschappelijke wederopbouw.¹⁵⁵

Premier Willem Drees kreeg eind september 1949 het evacuatiereport te lezen en liet de Commissie Jansen snel daarna weten dat hij zich met de bovenbeschreven gedachtegang kon verenigen.¹⁵⁶ Het was nu aan de ministeries om te bepalen welke personen er allemaal tot de drie categorieën behoorden en aan de hand daarvan per departement een personenlijst voor de evacuatie op te stellen. Dit duurde uiteindelijk allemaal vrij lang en pas ongeveer een jaar later, in oktober 1950, hadden alle ministeries

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Brief Drees aan Prinsen, 29-09-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

de evacuatielijsten opgesteld.¹⁵⁷ Het aantal personen dat in aanmerking kwam voor evacuatie vanwege functie, kennis of kunde kwam uiteindelijk uit op 1472.¹⁵⁸ Bij dit aantal bleef het echter niet. Al deze 1472 personen mochten namelijk ook hun gezin meenemen. Onder het gezin verstond men de partner en ‘alle kinderen die nog geen zelfstandige positie hebben verworven’¹⁵⁹. Inclusief gezinnen kwam het totaalaantal te evacueren personen uit op 4800.¹⁶⁰

Tot deze 4800 personen behoorden vrijwel geen kopstukken uit het bedrijfsleven. In mei 1950 was namelijk al besloten dat bedrijven de mogelijkheid kregen om de eigen evacuatie te regelen.¹⁶¹ Dit besluit werd genomen omdat enkele grote firma’s zoals Fokker en BPM al aanvragen voor het opzetten van een eigen vluchtoperatie hadden ingediend bij de regering en aangezien op deze manier de druk op de schouders van de overheid wat af kon nemen. Het was niet zo dat door dit besluit ieder bedrijf zomaar de eigen evacuatie kon regelen. Bedrijven moesten eerst toestemming krijgen van de overheid. De firma’s moesten voldoen aan enkele door de Commissie Jansen opgestelde criteria om deze toestemming te verkrijgen. Zo moesten de bedrijven van nut zijn voor de voorzetting van de oorlog of de wederopbouw en zelf alles kunnen regelen voor de evacuatie, van vervoersmiddelen tot passagierslijsten. De regering behield verder te allen tijde het gezag en bepaalde dan ook wanneer de evacuatie van de firma’s van start kon gaan.¹⁶² Uiteindelijk zouden naast de eerdergenoemde bedrijven Fokker en BPM, ook nog onder meer Unilever, NHM, KLM en Phillips met toestemming van de Nederlandse regering de eigen evacuatie voorbereiden. In de zomer van 1951 waren de meeste firma’s klaar voor een eventuele overtocht naar het buitenland.¹⁶³ Zo had Phillips twee tot vluchtschepen verbouwde landingsvaartuigen klaarliggen en stonden bij KLM enkele vliegtuigen klaar om in totaal 675 personen over te brengen naar het buitenland.¹⁶⁴

De commissie Jansen hoefde dus geen plannen te maken voor de evacuatie van grote bedrijven, maar wel voor de vluchtoperatie van het regeringsapparaat. Het plan voor de overtocht van de laatstgenoemde groep lag uiteindelijk in januari 1951 klaar. In dat plan stelde de commissie dat de minister-president het startsein moest geven voor de

¹⁵⁷ Nota inzake de evacuatie, 06-10-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Nota inzake de evacuatie van bedrijven, 12-05-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Brief Jitta aan Prinsen, 04-06-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁶⁴ Brief KLM aan Drees, 02-06-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

evacuatie. Na dat startsein moesten alle personen die in aanmerking kwamen voor de evacuatie van het regeringsapparaat naar het van tevoren afgesproken inschepingspunt in Vlissingen, Rotterdam of IJmuiden komen.¹⁶⁵ Alle ministers verzamelden eerst met gezin in een crisiscentrum in Den Haag en moesten vanuit daar naar het betreffende inschepingspunt vertrekken. Zowel de reis van de woonplaats naar het crisiscentrum als de reis van het crisiscentrum naar het ‘embarkatiepunt’¹⁶⁶ zou onder begeleiding van een militair konvooi plaatsvinden. De andere personen die mee moesten met de overtocht, de onmisbare ambtenaren, kwetsbare personen en overige functionarissen, kenden een andere route naar de inschepingspunten. Zij moesten allemaal op eigen houtje vanaf de eigen woonplaats direct naar het afgesproken inschepingspunt komen. Volgens de Commissie Jansen kon deze groep geen extra bescherming geboden worden bij deze tocht aangezien ‘de beschikbare militaire middelen het niet toelaten dat aan deze groep convooi wordt gegeven gedurende de reis van woonplaats naar het embarkatiepunt’¹⁶⁷. Vanaf de inschepingspunten moesten zowel de ministers als de door de departementen gekozen personen onder militaire begeleiding per marineschip of gevorderd vaartuig vertrekken naar het Verenigd Koninkrijk. Vanuit Groot-Brittannië kon aan de hand van het oorlogsverloop altijd bepaald worden om nog verder te vluchten in de richting van de Nederlandse overzeese gebieden of de Verenigde Staten.¹⁶⁸

Drees keurde dit bovenbeschreven plan goed en uit een briefwisseling tussen diezelfde premier en de minister van Oorlog valt op te maken dat een paar maanden later, in juli 1951, alles gereed was om het plan volledig ten uitvoer te brengen onder de codenaam operatie Caramba.¹⁶⁹ Dat betekende echter niet dat alles gereed was voor de evacuatie van het regeringsapparaat. De Commissie Jansen was in de zomer van 1951 namelijk druk bezig met het maken van een Koninklijk Besluit om de zetelverplaatsing van de regering naar het buitenland een wettelijke grondslag te geven. Dit besluit moest de evacuatie van de regering dus rechtvaardigen en ervoor zorgen dat het formele gezag over Nederland te allen tijde bij de Nederlandse regering in ballingschap bleef. Daarnaast moest de noodwet ook de lijn van opvolging binnen ministeries bepalen op het moment van een vertrek van de ministers naar het buitenland.¹⁷⁰ Het maken van het Koninklijk

¹⁶⁵ Brief Prinsen aan Drees, 11-01-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Brief Drees aan minister van Oorlog, 04-07-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷⁰ Concept-ontwerp vertrekwet, 11-05-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11649.

Besluit nam echter veel tijd in beslag. De eerste werkzaamheden voor het besluit waren in de eerste maanden van 1950 al begonnen, maar in de zomer van 1951 was het besluit dus nog steeds niet helemaal klaar. De voornaamste reden hiervoor was dat materie zeer complex was en dat de commissie bij het maken van de noodwetgeving de hulp in moest schakelen van enkele ministers en juristen zoals J.R.H. van Schaik en L.J.M. Beel. De vele overleggen en briefwisselingen tussen de Commissie Jansen en de juristen namen veel tijd in beslag. Het Koninklijk Besluit was uiteindelijk gereed in juli 1951 en werd in diezelfde maand ook goedgekeurd door de ministerraad.¹⁷¹ Daarna werd het Koninklijk Besluit in de maand december van hetzelfde jaar nog voorgelegd aan de Raad van State. Het adviescollege was zeer te spreken over het besluit.¹⁷²

Met dit Koninklijk Besluit werd na de personenlijsten en het evacuatieplan, dus ook de wettelijke grondslag voor het vertrek van de regering geregeld. Eind 1951, ruim twee jaar na het begin van de voorbereidingen, was dus alles gereed voor de evacuatie van het regeringsapparaat naar het buitenland. Dat betekende echter niet dat Commissie Jansen het onderwerp volledig los kon laten. In de loop der jaren werd namelijk duidelijk dat de verwachte capaciteit van de schepen een stuk kleiner was dan het totale aantal personen dat in aanmerking kwamen voor evacuatie. Het aantal te vervoeren personen was na 1951 namelijk alleen maar toegenomen, terwijl de verwachte scheeps capaciteit gelijk bleef.¹⁷³ Daarnaast drong de legerleiding er bij de regering er meerdere malen op aan de evacuatieplannen nog eens kritisch te bekijken. De generale staf voorzag grote problemen in de massale uitstroom van al het overheidspersoneel. Zo'n massale uitstroom zou namelijk een flinke knauw geven aan het moreel van de bevolking. Volgens de legertop was het zelfs mogelijk dat er door de vlucht van de politieke machthebbers en een deel van het overheidspersoneel grote uitbarstingen van volkswoede konden ontstaan. De generale staf wenste dan ook dat de regering de evacuatielijsten flink zou inkorten om daarmee de uitstroom minder massaal te maken.¹⁷⁴

In 1954 gaf de regering nog geen gehoor aan de oproep van de legerleiding. Wel uitte de minister van Verkeer en Waterstaat, Jacob Algra, dat jaar zijn zorgen over de

¹⁷¹ Brief Minister-President aan koningin, 10-09-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11649.

¹⁷² Besluit Raad van State, 11-12-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷³ Brief minister van Verkeer en Waterstaat aan de Commissie Jansen, 12-03-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷⁴ G. Teitler, 'Evacuatie, vlucht en opvang. Voorbereiding op een Sovjetaanval. In: in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 102-117, aldaar 108.

capaciteit van de vluchtschepen. Het aantal te evacueren personen was zoals eerdergenoemd groter geworden dan de totale capaciteit van de vaartuigen.¹⁷⁵ Naast evacuatie van het regeringsapparaat moesten namelijk ook nog andere vluchtoperaties plaatsvinden bij een Russische invasie. Zo was het plan dat de Nederlandse Landmacht en Marine duizenden militairen in opleiding over zouden zetten naar het buitenland op het moment dat de Russen binnen zouden vallen en dat op datzelfde moment ook andere civiele vluchtoperaties voor onder meer koopvaardijpersoneel plaats zouden vinden. In totaal kwam het aantal te evacueren personen van alle operaties tezamen uit op 58000.¹⁷⁶ De schatting was dat de Nederlandse schepen, bestaande uit marineschepen en gevorderde vaartuigen, in totaal maar ongeveer 46000 personen konden vervoeren.¹⁷⁷ Er bestond dus een tekort aan ruimte voor 12000 personen.

De minister wilde de koppen bij elkaar steken en een oplossing bedenken voor het tekort aan capaciteit. Algera schreef de Commissie Jansen dan ook met de vraag om mee te denken aan een oplossing voor het probleem. De minister had zelf al het idee naar voren gebracht om de evacuatie in verschillende fasen te laten verlopen waardoor sommige schepen meerdere keren de overtocht richting Engeland of elders konden maken. De Commissie Jansen kon zich vinden in dit idee en maakte een draaiboek. In dat draaiboek opperde de werkgroep dat in principe de militaire evacuaties al plaats konden vinden op het moment dat de NAVO een voormobilisatie af zou kondigen en er nog geen sprake was van zeer acute Russische dreiging. Als alles dan volgens plan zou verlopen zouden de militaire operaties al geslaagd zijn tegen de tijd dat er daadwerkelijk een oorlog uit zou breken, waardoor alle scheepsruimte daarna beschikbaar zou zijn voor de operatie Caramba en andere civiele evacuatieplannen.¹⁷⁸ Mocht het onverhoopt toch anders lopen en moesten alle operaties nagenoeg tegelijk uitgevoerd worden tijdens een Russische aanval, dan had de evacuatie van het regeringsapparaat de hoogste prioriteit, daarna de overtocht van militairen en als laatste de overige civiele vluchtoperaties.¹⁷⁹

Met het draaiboek kwam er echter nog geen einde aan de ontwikkelingen omtrent de evacuatie van het regeringsapparaat. Ongeveer twee jaar later werd de Commissie

¹⁷⁵ Brief minister van Verkeer en Waterstaat aan de Commissie Jansen, 12-03-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Memorandum inzake de evacuatie van Personen, 28-06-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷⁸ Aangepast memorandum inzake de evacuatie, 20-07-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁷⁹ Reactie Commissie Jansen op het schrijven van Algera, 13-07-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

Jansen door Willem Drees gevraagd om een nieuw verkleind evacuatieplan op te stellen. De ministerraad was na lang aandringen van de legertop in november 1956 namelijk akkoord gegaan met de gewenste verkleining van vluchtoperatie van het regeringsapparaat.¹⁸⁰ De Commissie Jansen kwam in het onderzoek naar de aanpassingen van het evacuatieplan uiteindelijk tot de conclusie dat er per ministerie naast de minister maximaal tien ambtenaren mee konden naar het buitenland. Verder kwamen ook de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer in aanmerking voor de overtocht naar het buitenland. In totaal zou het aantal personen dat in aanmerking kwam voor evacuatie in dit geval, inclusief gezinnen, uitkomen op vijfhonderd¹⁸¹. De bestemming van deze vijfhonderd personen lag niet langer in Engeland zo dacht de commissie. Vanwege het atoomgevaar moest men eerder denken aan een evacuatie naar Lissabon of Noord-Afrika. Vanuit daar kon men altijd weer verder vertrekken in de richting van de Verenigde Staten of de Overzeese gebieden.¹⁸² Verder dan deze opzet voor een nieuw evacuatieplan lijkt men echter niet te zijn gekomen. Er werd nooit gestalte gegeven aan het plan.

Dat neemt echter niet weg dat zowel de Commissie Jansen als de regering vanaf 1949 serieus aan de slag gingen met de voorbereidingen voor de evacuatie van het regeringsapparaat. Er werden personenlijsten opgesteld, er werd een vluchtplan gemaakt en de Commissie Jansen wist met de hulp van ministers een Koninklijk Besluit omtrent het vertrek van de regering te maken. Door het lange wachten op de op de personenlijsten en vanwege het lastige werk omtrent het Koninklijk Besluit duurde het allemaal wat langer voordat alles gereed was voor de evacuatie, maar in de zomer van 1951 was het Nederlandse regeringsapparaat uiteindelijk wel klaar voor vertrek.

De Commissie Jansen wist dus met succes plannen te maken voor de evacuatie van het regeringsapparaat. Met de voorbereidingen van de overige maatregelen verliep het allemaal echter een stuk minder voortvarend. Dat lijkt niet te komen door nalatigheid van de commissie, maar door een verandering in de perceptie van het rode gevaar vanaf eind 1951.

¹⁸⁰ Nota inzake de vernieuwing van plan Caramba, 30-11-1956, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11641.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Ibidem.

Richtlijnen voor de ambtenaren en de bevolking

Ten tijde van een Russische invasie zouden de ministers samen met de onmisbare ambtenaren en geleerden dus naar het buitenland vertrekken. Het overige overheids personeel en de bevolking zouden in Nederland achterblijven. Men was van mening dat er voor de achterblijvers duidelijke instructies achtergelaten moesten worden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dat niet het geval geweest. De regering had in 1940 de ambtenaren door middel van de zogenaamde ‘Aanwijzingen’ wel enkele richtlijnen achtergelaten, maar deze instructies waren zeer vaag en het overheids personeel kon er tijdens de Duitse bezetting maar moeilijk mee uit te voeren. Zo werd het uit de ‘Aanwijzingen’ niet duidelijk voor een ambtenaar wanneer hij ontslag moest nemen en wanneer hij op zijn post moest blijven.¹⁸³ De nieuwe richtlijnen moesten hier verandering in brengen en dus duidelijkere instructies bieden. Daarnaast golden de ‘Aanwijzingen’ alleen voor het overheids personeel. De rest van de bevolking had echter ook zeker sturing nodig. Dat bleek onder meer wel uit de verzetsdaden. Tijdens de Duitse bezetting ondernamen veel groeperingen en individuen namelijk ondermijnende activiteiten vanuit ‘avontuurzin en opschepperij’¹⁸⁴. Dit soort verzetsdaden hadden vaak een gering effect op het Duitse moraal, maar brachten wel veel onnodige slachtoffers met zich mee. Men moest hier lering uit trekken en het verzet bij een nieuwe bezetting door middel van duidelijke richtlijnen voor zowel Ambtenaren als de bevolking wel in goede banen leiden. De regering moest iedereen oproepen alleen over te gaan tot passief verzet en gewelddadige acties zonder toestemming van de overheid achterwege te laten.¹⁸⁵

Duidelijk was dus dat er betere instructies moesten komen voor zowel de ambtenaren als de bevolking. De Commissie Jansen moest hiervoor gaan zorgen. De werkgroep pakte de werkzaamheden om dit voor elkaar te krijgen begin 1950 dan ook op en het concept van de nieuwe richtlijnen lag uiteindelijk ongeveer een jaar later, in maart 1951, klaar. Bij de totstandkoming van het concept hadden de commissieleden het hoofd gebroken over meerdere vragen en punten. Eén kwestie sprong er echter tussenuit en dat was de vraag of men bij de richtlijnen de internationale rechtsregels als uitgangspunt moest nemen.¹⁸⁶ De Sovjet-Unie had het volkenrecht namelijk in 1918 in haar grondwet

¹⁸³ Brief Verzijl aan Drees, 17-05-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

¹⁸⁴ Voorlopige rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Verslag vergadering Commissie Jansen, 16-05-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 1163

erkend en daarnaast had de communistische staat in 1949 het verdrag van Geneve ondertekend. In dit verdrag waren afspraken gemaakt over de rechten van burgers in tijden van oorlog. Toch bestonden er zeer grote twijfels of de Russen zich daadwerkelijk aan deze internationale rechtsregels zouden houden. Veel politici en geleerden bleven er de gedachte op na houden dat de Sovjet-Unie ‘meedogenlozer zou zijn dan Nazi-Duitsland’¹⁸⁷.

Op advies van twee professoren in het Volkenrecht, J.H.W. Verzijl en J.P.A. François, werd er uiteindelijk voor gekozen om de internationale rechtsregels wel als uitgangspunt te nemen, maar ook zeker rekening te houden met een situatie waarin de Russen zich niet aan deze regelementen zouden houden.¹⁸⁸ In het concept van de richtlijnen, die golden voor zowel het overheids personeel als de rest van de bevolking, werd dan ook benadrukt dat wanneer de Russen zich aan de internationale rechtsregels zouden houden, ambtenaren en andere personen die werkzaamheden deden voor de Russen op hun post moesten blijven en bevelen van de bezetter uit mochten voeren.¹⁸⁹ Mocht het echter zo zijn dat de Russen het volkenrecht en het verdrag van Geneve zouden schenden dan veranderde de situatie. In het concept van de richtlijnen werd vermeld dat het voor ambtenaren en andere personen verboden was om medewerking verlenen aan Russische maatregelen die tegen de internationale rechtsafspraken ingingen. Zo mochten Nederlandse politieagenten geen ondersteuning bieden aan de Russen bij deportaties van de groepen Nederlandse burgers en was het voor ambtenaren en andere personen verboden om trouw te zweren aan de Sovjet-Unie aangezien een bezetting aan de ‘soevereine bevoegdheid van de wettige Regering, waar zij zich ook bevindt, principieel geen afbreuk’¹⁹⁰ doet. Medewerking aan maatregelen die ingingen tegen het verdrag van Geneve of het volkenrecht moest dus geweigerd worden, ook als dat eventuele gevolgen met zich mee zou brengen voor de betreffende persoon. In het concept werd dan ook vermeld dat iedereen ‘er zich van bewust moet zijn, dat hij, als het belang van het Koninkrijk zulks gebiedt, ook de zwaarste offers zal moeten brengen’¹⁹¹. Dwang of

¹⁸⁷ Brief Verzijl aan Commissie Jansen, 25-06-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Concept richtlijnen voor ambtenaren en bevolking, 31-01-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem.

overmacht werd niet gezien als geldig excuus om toch medewerking te verlenen aan Russische maatregelen die ingingen tegen de internationale rechtsafspraken.¹⁹²

Het was echter niet in te schatten wanneer en op welke manier de Russen het volkenrecht en het verdrag van Geneve zouden schenden. In de richtlijnen stond dan ook vermeld dat het aan de ambtenaren en de rest van de bevolking zelf was om zelf in te schatten wanneer de Russen ‘over de grens’¹⁹³ gingen en wanneer ze hun medewerking dus niet moesten verlenen. Het welzijn van de bevolking werd als richtsnoer aangedragen om de inschatting te kunnen maken. Als het welzijn van de Nederlandse bevolking door een bepaalde maatregel werd geschaad, dan was het zeer aannemelijk dat deze maatregel inging tegen het volkenrecht en het verdrag van Geneve en was het zaak om op te stappen. Ook dus als dit eventuele gevolgen zou hebben.¹⁹⁴

In de richtlijnen stond verder nog vermeld dat men op het gebied van verzet juist geen eigen inschatting moest maken. Zoals eerder vermeld was uit de Tweede Wereldoorlog namelijk wel gebleken dat individuele verzetsacties veel onnodig leed met zich meebrachten. Daarom werd in de richtlijnen duidelijk aangestipt dat alleen op bevel van de regering in ballingschap sabotage en gewelddadigheden tegenover de bezetter plaats mochten vinden. Eigen initiatieven kon men achterwege laten.¹⁹⁵

De Commissie Jansen had naast de totstandkoming van het bovenstaande concept ook al nagedacht over de verspreiding van de nieuwe instructies. Het idee was om het papierwerk met daarop de richtlijnen voor de ambtenaren en de bevolking alvast in vreedstijd onder de Commissarissen van de Koningin te verspreiden. Deze groep functionarissen kon de instructies op het moment van een Russische invasie dan weer verstrekken aan alle gemeenten.¹⁹⁶ Om alle plooiën glad te strijken werd op 16 mei 1951 een bespreking ingelast met de minister van Binnenlandse zaken, de voorzitter van de Commissie Jansen en alle Commissarissen van de koningin. De laatstgenoemde groep gedelegeerden gaf tijdens deze bespreking aan het eens te zijn met de inhoud van het concept van de richtlijnen en het plan van verdeling.

De nieuwe richtlijnen zouden echter nooit bij deze Commissarissen van de Koningin terecht komen. Met de totstandkoming van het concept en het verdelingsplan

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Ibidem.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Verslag bespreking op ministerie van Binnenlandse Zaken, 16-05-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

was de kous namelijk nog niet af. Het concept moest uiteindelijk, net als alle andere door de Commissie Jansen voorbereide regelingen, nog goedgekeurd worden door de regering. Op 25 juni 1951 werd het ontwerp van de nieuwe richtlijnen besproken in de ministerraad. Het concept werd niet met al te veel enthousiasme ontvangen.¹⁹⁷ Verschillende ministers waren het niet geheel eens met de nieuw opgestelde richtlijnen. Vooral het gebruik van de internationale rechtsregels als uitgangspunt, stond veel ministers niet aan. Zo meende P. Liefstinck, de minister van Financiën, dat naar zijns inziens de Russen zich vanaf het eerste moment al niet aan de afspraken in het volkenrecht of het verdrag van Geneve zouden houden. Het ontbrak de richtlijnen volgens hem dan ook aan realiteitszin.¹⁹⁸ Willem Drees leek het in grote mate met Liefstinck eens te zijn. De premier wilde lering trekken uit de Tweede Wereldoorlog. Toen had de Duitse bezetter zich niks aangetrokken van internationale rechtsafspraken en bleken de richtlijnen voor het overheids personeel ook tekort te schieten. De Russen zouden in de ogen van Drees op dezelfde wijze gaan handelen. Opnieuw zouden richtlijnen in zo'n geval weinig kunnen betekenen. De premier leek het dan ook een goed idee om de ambtenaren en de bevolking eenmaal via de radio toe te spreken en op het hart te drukken naar eer en geweten te handelen.¹⁹⁹ Naast kritiek op het uitgangspunt van het concept, was er ook reden tot klagen over andere aspecten van het ontwerp. Zo vond de minister van Onderwijs, F.J.Th. Rutten, het stuk te ambtelijk en vrijwel onleesbaar. Alleen bij kritiek bleef het niet. Er waren ook enkele ministers die wel positieve geluiden lieten horen over het door de Commissie Jansen gemaakte concept. Zo vond de minister van Binnenlandse zaken, J.H. van Maarseveen, het goed dat de bevolking en ambtenaren door middel van de richtlijnen werden opgeroepen geen onnodige verzetsacties te ondernemen. De minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, S.L. Mansholt, was ook redelijk positief over het ontwerp van de nieuwe richtlijnen. In tegenstelling tot Drees vond hij dat zeker de ambtenaren belang hadden bij duidelijke instructies.²⁰⁰

Naast alle ministers kreeg de voorzitter van de Commissie Jansen, Prinsen, ook nog het woord tijdens de vergadering. Hij mocht het concept verdedigen en reageren op de kritiek van de verschillende ministers. De voorzitter van de Commissie Jansen benadrukte dat veel ambtenaren en burgemeesters graag nieuwe instructies zagen komen. Het

¹⁹⁷ Notulen ministerraad, 25-06-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Ibidem.

overheidspersoneel wilde tijdens een bezetting namelijk bepaalde richtlijnen hebben waar zij zich aan vast zouden kunnen houden. Verder begreep Prinsen de kritiek op het gebruik van de internationale rechtsregels als uitgangspunt wel, maar vond hij toch dat de ministers een belangrijk punt over het hoofd zagen. De richtlijnen boden het overheidspersoneel en de bevolking namelijk genoeg ondersteuning in het maken van keuzes, ook als de Russen de afspraken uit het volkenrecht en het verdrag van Geneve zouden schenden.²⁰¹

Na een lang beraad ging de ministerraad uiteindelijk schoorvoetend akkoord met de hoofdlijnen van het concept. Hiermee was het echter nog niet klaar. De ministers besloten namelijk ook dat het ontwerp van de nieuwe richtlijnen flink ingekort en op enkele inhoudelijke punten gewijzigd moest worden.²⁰² Daarna was het de bedoeling dat de ministerraad het stuk nogmaals zou keuren. De Commissie Jansen pakte de adviezen op en wijzigde het concept waar nodig. Een nieuwe versie lag op 1 september 1951 klaar.²⁰³

Verder dan deze nieuwe conceptversie zou de Commissie Jansen echter nooit komen. Drees had eind 1951 namelijk besloten de zaak te laten rusten. Dat bleek uit notulen van een ministerraad die jaren later, in februari 1956, plaatsvond. In 1956 kwam het onderwerp namelijk opnieuw ter tafel in de ministerraad vanwege herhaalde vragen over nieuwe richtlijnen vanuit de Tweede Kamer en de Nederlandse krijgsmacht.²⁰⁴ Ook toen leek het de premier echter beter om de zaak te laten rusten. Drees zag naar eigen zeggen in februari 1956 geen aanleiding om de beslissing die hij eind 1951 had genomen terug te draaien. Eind 1951 had hij besloten niet verder te gaan met de totstandkoming van nieuwe richtlijnen aangezien de regering een Russische invasie op dat moment niet echt als een acuut gevaar zag. De vele tijdrovende discussies in de ministerraad over de nieuwe richtlijnen werden daardoor als irrelevant gezien. Het leek de premier eind 1951 dan ook beter om de kwestie opnieuw op te pakken als het gevaar van een Russische invasie weer dringender zou worden.²⁰⁵

Dat eind 1951 de angst voor een Sovjetaanval sterk verminderde, lijkt erop te duiden dat men tegen die tijd binnen de regeringskringen was bijgekomen van de schrik die was veroorzaakt door de Koreaoorlog. Toen de communistische Noord-Koreaanse troepen een jaar eerder, in juni 1950, Zuid-Korea binnen waren gevallen, sloeg zoals

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Brief Jitta aan Drees, 01-09-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11644.

²⁰⁴ Notulen ministerraad, 27-02-1956, NA, Ministerraad, 2.05.02.05., inv.nr. 6953.

²⁰⁵ Ibidem.

eerdergenoemd de angst in het Westen toe. Men vreesde dat wat in Zuid-Korea was gebeurd, ook zomaar in West-Europa kon gebeuren. De angst voor een Russische invasie, die door de ontploffing van de eerste Russische atoombom in 1949 al was toegenomen, steeg naar grote hoogte.²⁰⁶ De aanval bleef echter uit en toen in de loop van 1951 de situatie in Korea stabiliseerde, nam ook de acute vrees voor een Sovjetinvasie geleidelijk weer af.²⁰⁷

Eind 1951 was de angst voor een Sovjetaanval dusdanig afgenomen, dat Drees besloot niet verder te gaan met de totstandkoming van nieuwe richtlijnen. Het gebrek aan urgentie zorgde er dus uiteindelijk voor dat de Commissie Jansen niet verder kwam dan een vernieuwde conceptversie. Nieuwe richtlijnen kwamen er uiteindelijk wel, maar pas in 1962. Deze waren opgesteld door de nieuwe Commissie Algemene Verdedigingsvoorbereidingen, een commissie die zich richtte op civiele verdedigingsvoorbereidingen, en werden door druk vanuit de Tweede Kamer uiteindelijk wel aangenomen door de regering.²⁰⁸ De Commissie Jansen bestond toen echter al een aantal jaar niet meer.

In tegenstelling tot het maken van plannen voor de evacuatie van het regeringsapparaat, verliepen de werkzaamheden voor het opstellen van nieuwe richtlijnen voor de ambtenaren en de bevolking dus een stuk minder voortvarend voor de Commissie Jansen. Datzelfde valt ook te zeggen over de voorbereiding van maatregelen tegen de vijfde colonne. Ook hier leek vanaf eind 1951 de verminderde angst voor een Russische invasie een belangrijke rol te spelen.

De afvoer van de vijfde colonne

De Commissie Jansen wilde naast het maken van evacuatieplannen voor het regeringsapparaat en het opstellen van nieuwe richtlijnen voor het overheids personeel en de bevolking dus ook maatregelen voorbereiden om het gevaar van Nederlandse communisten te bestrijden in oorlogstijd. Nederlandse communisten konden in de ogen van de commissie namelijk fungeren als een gevaarlijke vijfde colonne.²⁰⁹ Deze vijfde colonne zou naar verwachting de kant van de Sovjet-Unie kiezen tijdens een Derde Wereldoorlog en zich voor het karretje van de Russische bezetter laten spannen. De

²⁰⁶ Hoffenaar, *Hannibal*, 55.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Witte, *In geval van oorlog*, 130.

²⁰⁹ Verslag vierde vergadering Commissie Jansen, 28-11-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11637.

Tweede Wereldoorlog had wel aangetoond dat landverraders en collaborateurs de bevolking veel leed toe konden brengen. Het was dus zaak dat er opgetreden zou worden tegen de Nederlandse communisten om ervoor te zorgen dat ze niet in de voetsporen van de NSB'ers konden treden.²¹⁰

De Commissie Jansen ging dan ook aan de slag met het voorbereiden van maatregelen tegen Nederlandse communisten onder het motto 'ieder kopstuk minder zal de redding zijn van honderden vaderlanders zijn'²¹¹. Om te beoordelen wat de beste manier om de vijfde colonne te bestrijden, keek de Commissie Jansen eind 1949 terug naar de bevindingen van de Commissie Voorbereidingen. Deze laatstgenoemde commissie had in 1948 verschillende methodes de revue laten passeren om de Nederlandse communisten in tijden van oorlog te bestrijden. De werkgroep opperde op een bepaald moment zelfs of 'de conclusie niet moet zijn dat de belangrijkste communisten standrechtelijk moeten worden neergeschoten?'²¹². Dit plan werd echter verworpen en uiteindelijk kwam de Commissie Voorbereidingen tot de conclusie dat de afvoer van gevaarlijke Nederlandse communisten naar het buitenland de beste optie was om deze gevaarlijke vijfde colonne onschadelijk te maken.²¹³

De Commissie Jansen kon zich in dit idee vinden en ging het verder uitwerken. De commissie had uiteindelijk in de zomer van 1950 de hoofdpunten van de afvoer van de vijfde colonne bepaald. De afvoer moest plaatsvinden in vier stappen. De gevaarlijke communisten moesten geregistreerd, opgepakt, geconcentreerd en als laatste afgevoerd worden. De uitwerking van de eerste drie stappen werd door de Commissie Jansen uitbesteed aan de BVD.²¹⁴ De commissie zelf hield zich bezig met de laatste stap, de afvoer van de vijfde colonne. Dit moest hoe dan ook geregeld worden. Als de vijfde colonne niet afgevoerd kon worden, dan had de uitvoer van de eerdere drie stappen ook geen zin zo meende de werkgroep. Om het plan te doen slagen, moest er dus een locatie gevonden worden waar Nederland de gevaarlijke communisten naar toe kon brengen op het moment van het uitbreken van een oorlog. In het ideale scenario, zo meende de Commissie Jansen, kon men de vijfde colonne afvoeren naar een van de overzeese

²¹⁰ Voorlopige rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

²¹¹ Verslag vierde vergadering Commissie Jansen, 28-11-1949, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11637.

²¹² Voorlopige rapport Commissie Voorbereidingen, 10-10-1948, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11636.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Brief Jitta aan Prinsen, 06-06-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11637.

gebiedsdelen. De commissie ging er echter vanuit dat door tijdnood en capaciteitsgebrek deze overtocht niet mogelijk zou zijn en er moest dus gezocht worden naar een alternatief dat dichterbij gelegen was. Het oog viel al snel op Engeland.²¹⁵ Daar kon men de communisten tijdelijk plaatsen om ze daarna alsnog verder te vervoeren naar de overzeese gebiedsdelen.

De Commissie Jansen schakelde het ministerie van Buitenlandse Zaken in om met Engeland in overleg te gaan over de afvoer van de vijfde colonne. Het departement stuurde uiteindelijk in november 1950 een brief naar London. In die brief stelde de minister van Buitenlandse Zaken dat Nederland, net als andere landen op het vasteland in West-Europa, een plek nodig had om de gevaarlijke vijfde colonne naar af te voeren en dat Engeland daarvoor beste optie leek. De minister opperde om de kwestie met alle landen uit het pact van Brussel te bespreken en tezamen tot een oplossing te komen.²¹⁶ Maanden later, in april 1951, stuurden de Engelsen pas een reactie terug. In die brief werd vermeld dat de Britse regering niks voelde voor een gezamenlijke deal met alle landen uit het pact van Brussel omtrent de afvoer van de vijfde colonne. De Britten hielden echter wel de deur open voor een losse deal met Nederland over de afvoer van gevaarlijke communisten.²¹⁷

De minister van Buitenlandse Zaken en Commissie Jansen waren het eens dat onderhandelingen over deze losse deal pas echt succesvol konden worden als Nederland een uitgebreid plan voor de afvoer van de vijfde colonne kon overleggen aan de Britten.²¹⁸ In april 1951 bleek er echter nog geen uitgebreid plan op tafel te liggen. De uitwerking van de eerste drie stappen, de registratie, arrestatie en concentratie van de vijfde colonne, was namelijk nog niet geheel van de grond gekomen.²¹⁹ Er waren naast de BVD ook andere instanties zoals de Ministeries van Justitie, Binnenlandse Zaken, Oorlog en Marine betrokken bij de afvoer van de vijfde colonne. Dit leverde veel vragen op. Het was onduidelijk wie wat moest doen in het proces en wat er nou daadwerkelijk allemaal precies moest gebeuren.²²⁰ Er werd dan ook besloten om het plan voor de afvoer van de vijfde colonne gezamenlijk te bespreken. Elke betrokken instantie stuurde een

²¹⁵ Brief aan Prinsen, 28-08-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²¹⁶ Brief minister van Buitenlandse Zaken aan Prinsen, 12-04-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Verslag bespreking afgevaardigden omtrent de afvoer van de vijfde colonne, 08-06-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²²⁰ Ibidem.

afgevaardigde naar deze vergaderingen. Namens de Commissie Jansen nam de secretaris A.C.J. Jitta deel aan de besprekingen.

Tussen juni 1951 en januari 1952 zou uiteindelijk een drietal vergaderingen plaatsvinden waarin de taken werden verdeeld en een draaiboek voor de afvoer van de vijfde colonne werd gemaakt. Er werd door alle afgevaardigden besloten dat de verantwoordelijkheid voor de eerste stap, de registratie van gevaarlijke communisten, zou blijven liggen bij de BVD.²²¹ De geheime dienst was daar vanaf 1949 al mee bezig en zou hier dus mee door blijven gaan. De BVD stelde namenlijsten op aan de hand waarvan gevaarlijke communisten opgepakt konden worden op het moment van het uitbreken van de Derde Wereldoorlog. Bij de laatste interdepartementale vergadering omtrent de afvoer van de vijfde colonne, op 8 januari 1952, meldde de afgevaardigde van de geheime dienst, C.J. Crabbendam, hoe het ervoor stond met deze lijsten. De luitenant-kolonel wist te melden dat ‘het grootste deel der te arresteren personen woont in de grote gemeenten. Bij een voorlopige raming van de B.V.D. komt men tot ruim 1300 interneringen van personen, die een functie in een extremistische partij of nevenorganisatie bekleden. Daarnaast zijn er ongeveer 433 personen, die naar de mening van de B.V.D. wegens hun antecedenten of gezindheid, hoewel zij niet tot een extremistische partij horen, voor internering in aanmerking zouden komen. Hieronder zijn ex-Spanjestridders, eventueel met een radio-opleiding, die dus voor de vijand van belang zouden kunnen zijn.’²²² In totaal kwamen er volgens de BVD dus ongeveer 1800 communisten in aanmerking voor arrestatie tijdens een Russische invasie.

De verantwoordelijkheid voor deze tweede stap, de arrestatie van de vijfde colonne, kwam uiteindelijk na een lange discussie te liggen bij het departement Binnenlandse Zaken en de politie.²²³ In eerste instantie dacht men deze taak te geven aan het Militaire Gezag en het leger, alleen kwam men uiteindelijk toch tot de conclusie dat Nederlandse krijgsmacht zich een Russische invasie waarschijnlijk met andere zaken bezig zou houden. ‘De taak om op de knop te drukken’²²⁴ werd daarom uitbesteed aan de minister van Binnenlandse Zaken. De bewindvoerder moest op het moment dat de staat van beleg werd afgekondigd dus ook het startsein geven voor het oppakken van de

²²¹ Ibidem.

²²² Verslag bespreking afgevaardigden omtrent de afvoer van de vijfde colonne, 18-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²²³ Verslag bespreking afgevaardigden omtrent de afvoer van de vijfde colonne, 08-06-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²²⁴ Ibidem.

personen op de lijsten van de BVD. De politie moest deze arrestaties verrichten en de gevangenen daarna vervoeren naar de interneringslocaties.

De afgevaardigden van alle betrokken instanties bepaalden dat de verantwoordelijkheid voor deze derde stap, de internering, kwam te liggen bij het ministerie van Justitie. Het departement beschikte immers al over een uitgebreid interneringsapparaat en moest daarom de opgepakte communisten gevangenhouden in afwachting van hun uitzetting naar het buitenland.²²⁵ De belangrijkste vraag waar men zich mee bezighield was waar de opgepakte leden van de vijfde colonne gevangengehouden moesten worden. In bestaande gevangenissen was namelijk geen plek voor 1800 extra personen. Er moesten daarom noodkampen ingericht worden. Het oog viel hiervoor uiteindelijk op militaire magazijnen in West-Brabant.²²⁶ Deze magazijnen zouden tijdens een oorlog leeg staan en lagen bovendien dichtbij de beoogde vertrekhaven in Vlissingen. In tijden van crisis konden de magazijnen door het ministerie van Justitie snel tot noodgevangenis omgebouwd worden. Deze noodgevangenissen moesten bewaakt worden door ‘met machinegeweren bewapende bewaarders’²²⁷.

Stap vier in het proces, de afvoer van de geïnterneerde communisten, moest dus plaatsvinden vanuit Vlissingen. Voor deze vierde stap was echter niet een enkele instantie verantwoordelijk. De afgevaardigde van het ministerie van Marine, Luitenant C. Felge, beloofde dat zijn departement vaartuigen zou leveren voor de afvoer van de vijfde colonne.²²⁸ Felge vermeldde daar echter wel twee randvoorwaarden bij. Ten eerste konden er geen garanties geboden worden wat betreft de capaciteit van de schepen. Vanwege de chaos ten tijde van een Russische invasie kon het zomaar zo zijn dat op de schepen maar plek was voor bijvoorbeeld ongeveer 400 gevangenen.²²⁹ Men moest dus ook indien nodig de gevaarlijkste communisten uit de grotere groep gedetineerden kunnen filteren. Ten tweede vermeldde Felge dat de marine geen zorg kon dragen voor de beveiliging op de schepen. Op de schepen moesten dus ook enkele gevangenbewaarders en politieagenten mee. Volgens de afgevaardigden van alle betrokken instanties hoefden deze bewaarders en agenten op de schepen, in tegenstelling tot de gevangenbewakers op de interneringslocaties, niet al te zwaar bewapend te zijn. De geïnterneerde communisten

²²⁵ Verslag bespreking afgevaardigden omtrent de afvoer van de vijfde colonne, 11-09-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²²⁶ Verslag bespreking afgevaardigden omtrent de afvoer van de vijfde colonne, 18-01-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr.11643.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Ibidem.

zouden namelijk al bang genoeg zijn op de schepen waardoor ze ‘met een traangasbom gemakkelijk in toom te houden zijn’²³⁰.

Uiteindelijk duurde het door de onduidelijkheid, vanwege alle instanties die betrokken waren en de overleggen die daardoor gevoerd moesten worden, tot aan januari 1952 voordat er een plan klaar kwam te liggen voor de afvoer van de vijfde colonne. Door dat plan was het uiteindelijk wel duidelijk welke instantie welke taak op zich zou nemen en hoe elke stap in het proces er ongeveer uit ging zien. Zo wist men wie er opgepakt moesten worden, waar deze gevaarlijke communisten opgesloten moesten worden en vanaf waar en waarmee de afvoer plaats zou vinden.

Verder dan het uiteenzetten van de plannen op papier zou men echter nooit meer komen. Na de totstandkoming van het plan voor de afvoer van de vijfde colonne liet de Commissie Jansen het onderwerp los. De supervisie over de plannen kwam daarmee te liggen bij de BVD. De geheime dienst zou de plannen voor de afvoer van de vijfde colonne uiteindelijk onderbrengen onder de schuilnaam operatie Diepvries. De omvang van de operatie nam echter al snel sterk af. In de loop van de jaren vijftig kromp het aantal mensen op de lijsten van 1800 naar ongeveer 900 personen²³¹ en de onderhandelingen met de Engelsen over een deal voor de afvoer van de vijfde colonne werden, tot zover bekend, niet meer opgestart. Uiteindelijk werd in de zomer van 1957 zelfs besloten om in zijn geheel af te zien van de afvoer van communisten naar het buitenland.²³²

De teloorgang van de operatie lijkt tot op een zekere hoogte te worden veroorzaakt door een verandering in de perceptie van het communistische gevaar. In de loop van de jaren vijftig begon de BVD namelijk in te zien dat Nederlandse communisten geen gevaar vormden voor de democratische rechtsorde.²³³ Daarnaast nam zoals eerder benoemd de angst voor een Russische aanval eigenlijk ook al vanaf eind 1951 sterk af binnen de overheidskringen. Echte redenen om een deal met Engeland te sluiten en het uitbreiden of intact houden van de omvang van operatie Diepvries waren er dus niet meer.

Een verandering in perceptie van het rode gevaar zou uiteindelijk, net als bij de afvoer van de vijfde colonne en de totstandkoming van nieuwe richtlijnen, ook een rol gaan spelen in de ontwikkelingen omtrent de voorbereidingen voor de vernietiging van de bevolkingsregisters.

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Engelsen, *BVD*, 210.

²³² Traa, *De Russen komen*, 28.

²³³ Engelsen, *BVD*, 213.

De vernietiging van de bevolkingsregisters

De commissie Jansen wilde als laatste dus ook nog aan de slag met voorbereidingen voor de vernietiging van de bevolkingsregisters. Met de bevolkingsregisters bedoelde men de bevolkingsadministratie van alle gemeenten bestaande uit het persoonsregister, woningregister, archiefregister en het zogenaamde oude archief.²³⁴ De Duitse bezetter kreeg tijdens de Tweede Wereldoorlog deze ‘perfecte administratie, houdende alle gegevens omtrent de Nederlandse bevolking, in de schoot geworpen’²³⁵. Aan de hand van deze bevolkingsregisters wisten de nazi’s uiteindelijk duizenden personen op te sporen en af te voeren. Men was van mening dat zo’n scenario zich niet mocht herhalen bij een nieuwe bezetting.²³⁶

Het werd echter sterk betwijfeld of de vernietiging van de bevolkingsregisters hiervoor kon zorgen. De vernietiging van de registers zorgde er dan wel voor dat het de Russen werd bemoeilijkt en dat kwetsbare personen langer de tijd kregen om onder te duiken, maar de destructie bracht ook zekere negatieve gevolgen met zich mee. Zo was het zonder de bevolkingsregisters lastig om tijdens een nieuwe bezetting een goed distributiesysteem voor voedsel en andere producten op poten te zetten.²³⁷ Een vernietiging van de gemeentelijke registers zou Nederland volgens de Commissie Jansen bovendien terugwerpen naar ‘voor-napoleontische tijden’²³⁸. Daarnaast waren er ook enkele andere methoden om de bevolkingsadministratie te saboteren en tot op een zekere hoogte onbruikbaar te maken. Zo konden verzetslieden net als tijdens de Tweede Wereldoorlog namen van kwetsbare personen uit de registers laten verdwijnen of enkel de inventarissen van de archieven vernietigen.²³⁹

In 1949 leken de negatieve gevolgen van de vernietiging van de bevolkingsadministratie zwaarder te wegen dan de positieve effecten. In de maand oktober van datzelfde jaar werd na overleg tussen de voorzitter van de commissie, M.J. Prinsen, en enkele ministers uiteindelijk besloten bij een Russische invasie niet over te gaan tot vernietiging van de bevolkingsregisters.²⁴⁰ De Commissie Jansen hield echter niet lang vast aan dit standpunt. Een jaar later, in 1950, draaide de commissie haar mening bij. De

²³⁴ Uittreksel Jitta over Nota Graafland, 14-06-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²³⁵ Brief Jitta aan Graafland, 24-04-1953, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²³⁶ Concept rapport inzake vernietiging bevolkingsregisters, 28-10-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²³⁷ Uittreksel Jitta over Nota Graafland, 14-06-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²³⁸ Ibidem.

²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ Concept rapport inzake vernietiging bevolkingsregisters, 28-10-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

werkgroep had uit groepen van voormalige verzetslieden en ambtenaren die betrokken waren bij de bevolkingsadministratie tijdens de Duitse bezetting namelijk meerdere malen vernomen dat men graag zag dat de bevolkingsregisters vernietigd zouden worden tijdens een Russische invasie en bezetting. De voormalige verzetslieden en het overheidsperoneel hielden er de uitgesproken mening op na dat het ‘in tact laten van bevolkingsadministratie onder dergelijke omstandigheden te enen male onverantwoord was’²⁴¹. Naar aanleiding van deze bevindingen besloot de Commissie Jansen de kwestie nogmaals te onderzoeken. Voor dat onderzoek werd de hulp ingeschakeld van het Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters, C.J. Graafland. Tezamen namen Graafland en de commissie de mogelijkheid tot vernietiging van de bevolkingsregisters nogmaals onder de loep. De conclusie uit het onderzoek luidde dat men in tegenstelling tot wat eerder was besloten, alsnog moest besluiten tot vernietiging van de gemeentelijke registers tijdens een Russische invasie.²⁴² Volgens de Commissie Jansen en Graafland wogen ‘de psychologisch factoren zo zwaar – in het bijzonder in kringen van deskundigen en van hen, die als ambtenaar van de Bevolkingsadministratie gedurende de jaren 1940/1945 bij het verzetswerk waren betrokken’²⁴³ dat men wel met hele goede argumenten moest komen om niet over te gaan tot de destructie van de bevolkingsboekhouding. Daarnaast waren er in 1950 grote twijfels ontstaan over de methoden om de bevolkingsadministratie te saboteren. Zo was men toch tot het inzicht gekomen dat het laten verdwijnen van persoonsgegevens een zeer lastige en risicovolle opgave zou worden tijdens een Russische bezetting. Kwetsbare personen waren dus het beste te beschermen door de destructie van de bevolkingsregisters.²⁴⁴

Bij de vernietiging van de bevolkingsregisters kon het echter niet blijven. Nederland kende naast de gemeentelijke bevolkingsadministratie namelijk ook andere en veelal landelijke archieven met daarin veel persoonsgegevens, zoals de dienstplichtregisters en de registers van de publieke omroepen, waar de Russen tijdens een bezetting gebruik van zouden kunnen maken. De destructie van al deze archieven was echter onmogelijk zo meenden Graafland en de Commissie Jansen.²⁴⁵ Een Russische invasie zou namelijk gepaard gaan met veel chaos en de verwachting was zoals

²⁴¹ Ibidem.

²⁴² Ibidem.

²⁴³ Ibidem.

²⁴⁴ Uitreksel Jitta over Nota Graafland, 14-06-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁴⁵ Concept-rapport inzake vernietiging bevolkingsregisters, 28-10-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

eerdergenoemd dat de Sovjet-Unie Nederland snel onder de voet zou lopen. Veel tijd voor de vernietiging van registers was er dus niet. De rijksinspecteur en de commissie gingen er dan ook vanuit dat er maar een paar archieven vernietigd konden worden. Uiteindelijk opperden ze dat naast de destructie van de bevolkingsregisters ook de vernietiging van de registers van de burgerlijke stand en de kerkelijke bevolkingsregisters plaats moest vinden tijdens een Russische invasie. In deze archieven bevonden zich namelijk dusdanig veel persoonsgegevens, dat het noodzakelijk was dat ze ook vernietigd zouden worden. ‘De vernietiging van de overige administraties, hoe belangrijk dan ook, is niet in die mate essentieel’²⁴⁶ zo besloten Graafland en de Commissie Jansen.

De rijksinspecteur en de werkgroep wilden verder niet dat alle gegevens verloren zouden gaan bij een vernietiging van de bevolkingsregisters en de overige archieven. Daarom opperden ze het idee om delen van de bevolkingsregisters te kopiëren.²⁴⁷ Deze fotokopieën moesten overgebracht worden naar het buitenland en aldaar bewaard worden. De duplicaten moesten het mogelijk maken om na afloop van een eventuele nieuwe oorlog de vernietigde registers te kunnen reconstrueren. Daarnaast konden de duplicaten ook nog van nut zijn voor de regering in ballingschap.²⁴⁸ Graafland en de Commissie Jansen stelden dan ook een uitgebreid plan op om deze duplicaten te produceren. Allereerst moesten de zogenaamde oude archieven en de archiefregisters uit alle gemeenten centraal verzameld worden. Nadat de onderdelen waren verzameld, konden er door middel van twaalf ‘fotocopiëerapparaten’²⁴⁹ kopieën van de archiefstukken gemaakt worden. Het idee was dat werkloze kantoorbedienden deze fotokopieën zouden maken. De kantoorbedienden moesten in ploegen gaan werken. Elke dag zouden er drie ploegen acht uur per dag kopieën maken van de zogenaamde oude archieven en de archiefregisters. Zo konden er elk uur van de dag duplicaten gemaakt worden. Hierdoor kon efficiënt gewerkt worden en kon het project binnen twintig maanden afgerond zijn.²⁵⁰ De kosten werden geschat op zes miljoen gulden.²⁵¹ Een fikse investering, maar volgens Graafland en de Commissie Jansen wel eentje die zijn geld meer dan waard zou zijn mocht er een nieuwe oorlog plaatsvinden.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Ibidem.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Begroting inzake dupliceren bevolkingsregisters, 28-10-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Ibidem.

De Commissie Jansen legde uiteindelijk in oktober 1950, enkele maanden na de start van het gezamenlijk onderzoek naar de vernietiging en reconstructie van de bevolkingsregisters met rijksinspecteur Graafland, het bovenbeschreven ‘copieplan’²⁵² en de suggestie om de bevolkingsregisters, registers van de burgerlijke stand en de kerkelijke bevolkingsregisters te vernietigen bij een Russische invasie door middel van een rapportage voor aan de regering. Het was tenslotte aan de ministerraad om de plannen goed te keuren. Het rapport van de Commissie Jansen werd tijdens de ministerraad van 6 november 1950 behandeld. In die vergadering besloot de regering wel in te stemmen met de suggestie om tijdens een Russische invasie de door de Commissie Jansen en Graafland aangewezen registers alsnog te vernietigen. De voorbereidingen om de destructie mogelijk te maken, konden dan ook getroffen worden volgens de ministers.²⁵³ De ministerraad verwierp echter het idee om onderdelen van de bevolkingsregisters te kopiëren.²⁵⁴

De Commissie Jansen en de rijksinspecteur lieten het hier niet bij zitten. De laatstgenoemde ging met goedkeuring van de commissie enkele maanden later, in mei 1951, aan de slag met een nieuw rapport om de ministerraad te overtuigen van het nut van het kopiëren. In het rapport zette Graafland uiteen dat de duplicaten niet alleen nodig waren voor de reconstructie van de vernietigde registers, maar dat ze ook ander praktisch nut hadden. De fotokopieën konden namelijk ook de papieren versies van de zogenaamde oude archieven en archiefregisters vervangen en hierdoor in veel gemeenten helpen met ruimtebesparing in de overvolle bevolkingsarchieven.²⁵⁵

Het rapport maakte blijkbaar indruk op de regering, aangezien het onderwerp in juli 1951 nogmaals op de agenda van de ministerraad kwam te staan. Ditmaal werd er druk gediscussieerd door de ministers over de vraag ‘of het wel verantwoord is geen conservatoire maatregelen te nemen’²⁵⁶. De minister van Financiën, Liefstinck, was een uitgesproken tegenstander van het kopiëren van bepaalde delen van de bevolkingsregisters. De bestuurder vreesde dat investering van zes miljoen nutteloos zou zijn aangezien het zomaar zo kon zijn dat de gekopieerde stukken na een lange bezetting geen waarde meer zouden hebben. Een volkstelling leek in zijn ogen dan ook de beste manier om na een lange bezetting de bevolkingsregisters weer te kunnen reconstrueren.²⁵⁷

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Notulen ministerraad, 06-11-1950, NA, Ministerraad, 2.05.02.05., inv.nr. 686.

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ Tweede rapport inzake dupliceren van het bevolkingsregister, 25-05-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Notulen ministerraad, 09-07-1951, NA, Ministerraad, 2.05.02.05., inv.nr. 687.

Niet alle ministers waren het echter eens met Lieftinck. Zo zag de minister van Justitie, H. Mulderije, wel grote waarde in de kopieën voor het herstel van de vernietigde registers.²⁵⁸ De ministerraad kon het niet eens worden over de conservatoire maatregelen. Daarom werd besloten dat de minister van Binnenlandse Zaken, J.H. van Maarseveen, als neutrale partij de kwestie nog eenmaal goed onder de loep moest nemen en tijdens een volgende ministerraad een advies uit moest brengen.

Graafland en de Commissie Jansen zagen hun kans schoon en maakten zich nog eenmaal hard voor het kopiëren van de eerdergenoemde onderdelen van de bevolkingsregisters. In een nieuw rapport probeerden ze de minister van Binnenlandse Zaken te overtuigen een positief advies te geven over het kopiëren de bevolkingsregisters. In het rapport stond naast de eerder aangedragen argumenten ook een aangepaste begroting waarin de kosten van het plan waren teruggebracht van zes miljoen naar maximaal tweeënhalf miljoen gulden.²⁵⁹ Daarnaast werd in het rapport nog maar eens benadrukt dat het werk uitgevoerd zou worden door de werkloze kantoorbedienden en arbeiders en dat het plan om delen van de bevolkingsregisters te kopiëren dus een positieve ontwikkeling zou betekenen voor de werkgelegenheid.²⁶⁰ Het rapport leek de minister van Binnenlandse Zaken echter niet te overtuigen. Van Maarseveen bracht tijdens de ministerraad van 1 oktober dan ook een negatief advies uit. Dit negatieve advies werd echter niet helemaal opgevolgd. Andere ministers hadden het rapport ook gelezen en waren toch enigszins overtuigd geraakt van het plan. Er werd uiteindelijk met een kleine meerderheid voor het kopiëren van de door de Commissie Jansen en Graafland aangedragen onderdelen van de bevolkingsregisters gestemd.²⁶¹

Uit het schrijven dat jaren plaatsvond tussen de rijksinspecteur en de commissie, bleek echter dat de meerderheid van de ministerraad het plan niet ondersteunde vanwege de conservatoire argumenten of daadwerkelijke angst voor een oorlog, maar dat de werkgelegenheid die erdoor werd gecreëerd de daadwerkelijke doorslag voor goedkeuring gaf.²⁶²

Desondanks kon men dus na 1 oktober wel aan de slag met het kopiëren van de oude archieven en de archiefregisters. De verantwoordelijkheid hiervoor kwam volledig

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Derde rapport inzake dupliceren van de bevolkingsregisters, 07-09-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁶⁰ Ibidem.

²⁶¹ Notulen ministerraad, 01-10-1951, NA, Ministerraad, 2.05.02.05., inv.nr. 687.

²⁶² Brief Graafland aan Jitta, 25-01-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

bij rijksinspecteur Graafland te liggen en de Commissie Jansen hield zich niet meer bezig met verdere ontwikkelingen omtrent het kopiëren van de bevolkingsregisters.²⁶³ De werkzaamheden gingen uiteindelijk in 1952 van start en vanaf 1955 werden de eerste kisten vol met gekopieerde archiefbestanden naar de overkant van de zee verscheept met als bestemming de marinebasis Parera te Curaçao. Eenmaal aangekomen werd er eigenlijk niet echt meer omgekeken naar de kisten en bij een inspectie werd decennia later vastgesteld dat de schaduwarchieven in een verwaarloosde toestand verkeerden.²⁶⁴

De Commissie Jansen bleef na 1 oktober 1951 nog wel betrokken bij de ontwikkelingen rondom de plannen voor de vernietiging van de bevolkingsregisters. De voorbereidingen voor de destructie van de registers waren door alle verwickelingen omtrent het dupliceren achteropgeraakt.²⁶⁵ Dit terwijl er eigenlijk vanaf 1950 al grote twijfels bestonden over de haalbaarheid van de vernietiging van alle daarvoor aangewezen registers, zelfs bij Graafland. De rijksinspecteur schreef in november 1950 een brief aan de secretaris van de Commissie Jansen, Jitta, waarin hij vermeldde dat ‘naar mijn overtuiging het niet mogelijk zal zijn alle registers tijdig te vernietigen’²⁶⁶. Uiteindelijk zou hier pas in 1952 echt wat aan gedaan worden. In april van datzelfde jaar vermeldde Graafland namelijk aan de Commissie Jansen dat ‘er uitgebreide proeven zijn genomen en op de grond daarvan het Ministerie van Binnenlandse Zaken aanschaffingen heeft gedaan van apparaten, waarmede men verwacht de vernietiging sneller te kunnen doen plaatsvinden’²⁶⁷.

Toch bleek de vernietiging hier niet helemaal mee geregeld te zijn. In maart 1953 schreef de hoofdamtenaar van het ministerie van Justitie, J.F. Van West de Veer, een brief aan de secretaris van de Commissie Jansen, Josephus Jitta, en rijksinspecteur Graafland. In dat schrijven meldde hij dat de registers van de burgerlijke stand zich op zijn ministerie bevonden en dat men op het departement van Justitie grote zorgen had over de haalbaarheid van de vernietiging van de registers van de burgerlijke stand en alle andere daarvoor aangewezen bevolkingsarchieven in het land. De capaciteit van de ovens en papiersnijders was in de ogen van het ministerie onvoldoende om het al het archiefmateriaal binnen korte tijd en op meerdere plekken tegelijk in Nederland te kunnen

²⁶³ Brief Graafland aan Jitta, 21-12-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁶⁴ Traa, *De Russen komen*, 30-31.

²⁶⁵ Stand van werkzaamheden Commissie Jansen, 24-10-1951, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁶⁶ Brief Graafland aan Jitta, 22-11-1950, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁶⁷ Brief Graafland aan Jitta, 27-04-1952, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

vernietigen. Van West de Veer stelde dan ook dat er duidelijk afspraken gemaakt moesten worden tussen verschillende departementen en gemeentes om toch zover mogelijk te kunnen komen met de destructie van alle registers.²⁶⁸

Jitta en Graafland konden zich eigenlijk wel vinden in de gedachtegang van de hoofdamtenaar, maar toch lieten ze hem maanden later weten dat ze het idee hadden laten varen.²⁶⁹ De secretaris van de Commissie Jansen en de rijksinspecteur meenden dat het 'raadzaam was de zaak bij Justitie te laten rijpen'²⁷⁰ aangezien 'gegeven de stemming van de leden van de ministerraad op het ogenblik, dat beslist moest worden ten aanzien van de bevolkingsregisters, men wel aan moet nemen, dat zeker nu -tijdens deze laagconjunctuur der oorlogspsychose- de belangstelling van de Ministerraad beneden het nulpunt zal liggen'²⁷¹. Deze perceptie van het rode gevaar kwam grotendeels door veranderingen op het internationale toneel. In maart 1953 was Jozef Stalin namelijk overleden en de Sovjet-Unie leek daarna een meer vredige buitenlandse politieke koers te gaan varen onder de leiding van de nieuwe de leider, Nikita Chroesjtsjov.²⁷² De angst voor een oorlog, die vanaf eind 1951 al steeds minder werd, zakte hierdoor vrijwel volledig naar het nulpunt.

Een paar jaar daarvoor leek dat dus nog wel wat anders. Vanaf 1949 was er namelijk wel degelijk aandacht van de ministers voor de kwestie en werd er ook meerdere malen druk gediscussieerd over de ideeën van de Commissie Jansen en Graafland. In 1950 werd uiteindelijk ingestemd met de destructie van de bevolkingsregisters en iets meer dan een jaar later werd het plan om delen van de bevolkingsadministratie te dupliceren uiteindelijk goedgekeurd. Uit de achterliggende reden voor de goedkeuring van het laatstgenoemde plan valt echter wel op te maken dat de interesse van de regering in de totstandkoming van daadwerkelijke voorbereidingen op een oorlog eind 1951 al was gezakt. Het idee om delen van de bevolkingsadministratie te kopiëren werd namelijk niet goedgekeurd vanwege angst voor een oorlog of praktisch nut, maar vanwege de werkverschaffing. Twee jaar later zou blijken dat de angst voor een oorlog nog verder gezakt was. Toen zagen de Commissie Jansen en Graafland na een lange tijd op advies van Van West de Veer toch in dat er een plan met daarin interdepartementale afspraken op tafel moest komen om de destructie van de bevolkingsregisters en andere archieven

²⁶⁸ Brief Van West de Veer aan Jitta, 27-03-1953, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁶⁹ Brief Jitta aan Van West de Veer, 17-01-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² Hoffenaar en Schoenmaker, *Blik naar het Oosten*, 134-135.

mogelijk te maken. Ze besloten het idee vanwege ‘de laagconjunctuur der oorlogspsychose’²⁷³ toen toch in de ijskast te zetten. Verder dan de beslissing dat de bevolkingsregisters vernietigd moesten en de aanschaf van enkele verbrandingsovens was men dus niet gekomen. De vernietiging van de bevolkingsregisters werd dus net als de nieuwe richtlijnen en de afvoer van de vijfde colonne maar halfslachtig voorbereid.

²⁷³ Brief Jitta aan Van West de Veer, 17-01-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647.

Conclusie

De Commissie Jansen werd in de zomer van 1949 opgericht door premier Willem Drees met als taak om Nederland binnen de civiele sfeer voor te bereiden op een eventuele Russische invasie en bezetting. De denkbeelden over die aanval en bezetting door de Sovjet-Unie waren niet erg rooskleurig. Eind jaren veertig en begin jaren vijftig ging men er namelijk van uit dat Nederland weerloos was tegen een Russische aanval en binnen enkele dagen of misschien wel uren onder de voet zou worden gelopen. De bezetting die daarop zou volgen zou volgens deskundigen uitpakken in een zware beproeving voor de Nederlandse bevolking. De verwachting was dat de Russen de macht binnen Nederland volledig naar zich toe zouden trekken en elke vorm van weerstand met harde hand de kop in zouden drukken. Het was aan de Commissie Jansen om Nederland voor te bereiden op deze zware beproeving.

Tot aan eind 1951 leek de commissie hier vrij aardig in te slagen. Er werd in de zomer van 1949 een actieplan opgesteld waarmee de taken van de voorbereiding werden verdeeld tussen de werkgroep zelf en enkele ministeries. De Commissie Jansen ging zelf aan de slag met plannen voor de evacuatie van de regering, de vernietiging van de bevolkingsregisters, het indammen van het gevaar van de vijfde colonne en het opstellen van nieuwe richtlijnen voor ambtenaren en de bevolking. Aan een aantal ministeries werd de voorbereiding van enkele specifieke regelingen uitbesteed. De departementen namen de voorbereiding van deze maatregelen allemaal welwillend ter hand en dat resulteerde uiteindelijk ook in de totstandkoming van nieuwe regelingen. Zo was in januari 1951 een wetsontwerp van het ministerie van Financiën voor de kredietverlening van banken in oorlogstijd aangenomen door de ministerraad en zag het departement Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening in datzelfde jaar een regeling voor de voedselvoorziening goedgekeurd worden door de regering. Bij sommige ministeries verliep het wat minder voortvarend. Dat leek, zeker tot aan eind 1951, echter vooral te maken te hebben met de moeizame interdepartementale besluitvorming. Zo moest het ministerie van Sociale Zaken omtrent maatregelen voor de gezondheidszorg ten tijde van oorlog veel overleggen met verschillende andere instanties. Deze interdepartementale besluitvorming nam veel tijd in beslag. Het neemt echter niet weg dat men binnen de ministeries wel degelijk welwillend aan de slag ging met de het treffen van voorzorgsmaatregelen voor een eventuele nieuwe bezetting en dat er in ieder geval op papier meerdere regelingen voor werden bereid.

De Commissie Jansen begon vanaf 1949 dus ook met de werkzaamheden voor de maatregelen die de werkgroep zelf voor wilde bereiden. Met de voorbereiding van deze tweede groep maatregelen verliep het tot eind 1951 vrij voortvarend. Zo wist de commissie, met hulp van Drees en de andere ministers, een hele vluchtoperatie voor het regeringsapparaat op touw te zetten. Er werden personenlijsten opgesteld, er werd een vluchtplan gemaakt en de Commissie Jansen wist een Koninklijk Besluit omtrent het vertrek van de regering te maken. Eind 1951 was alles dus gereed voor een vertrek van het regeringsapparaat naar het buitenland. Verder hield de werkgroep zich druk bezig met het opstellen van de nieuwe richtlijnen voor de ambtenaren en de bevolking. Een concept hiervoor lag in de zomer van 1951 klaar. Daarnaast wist de commissie de ministerraad in november 1950 al te overtuigen om het standpunt inzake de vernietiging van de bevolkingsregisters te veranderen en vanaf dat moment wel over te gaan tot de destructie tijdens een Russische invasie. Wat er volgens de werkgroep nog meer moest gebeuren tijdens een aanval van de Sovjet-Unie, was de afvoer van de vijfde colonne. Hier maakte men dan ook werk van. In de loop van 1951 werd Engeland met hulp van de minister van Buitenlandse Zaken aangeschreven om een deal te sluiten over de overtocht van de gevaarlijke communisten en vonden er enkele besprekingen plaats tussen verschillende departementen en instanties om tot een gezamenlijk plan te komen voor de afvoer van de vijfde colonne.

Dat het tot eind 1951 vrij voortvarend verliep met de totstandkoming van de bovenbeschreven plannen, had tot op een zekere hoogte ook te maken met de interesse van de regering hierin. De ministers en ambtenaren werkten welwillend mee aan de totstandkoming van bepaalde regelingen en in de ministerraad waren de voorbereidingen op een nieuwe invasie en bezetting meerdere malen onderwerp van gesprek. Daarnaast stemde de regering meerdere keren in met plannen van de Commissie Jansen. Het lijkt er dan ook op dat de regering de Russische dreiging tot zeker eind 1951 wel degelijk serieus nam. In ieder geval serieus genoeg om het land voor te bereiden op een nieuwe bezetting. Dat alle regelingen in het geheim en zonder druk van buitenaf werden voorbereid, lijkt deze stelling nog verder te onderbouwen. De voorbereidingen werden dus niet getroffen om, net als bij de anti-communistische campagne van 1949 of de oprichting van de Bescherming Bevolking, in te spelen op de publieke opinie of een wit voetje te halen bij de Verenigde Staten.

Eind 1951 kwam er echter een kantelpunt. De interesse van de regering in de totstandkoming van nieuwe maatregelen voor eventuele Russische invasie en bezetting

leek vanaf dat moment steeds verder af te nemen. De belangrijkste reden daarvoor was de verminderde angst van het kabinet voor een nieuwe invasie en bezetting. Eind 1951 bleek men binnen de regeringskringen bijgekomen te zijn van de schrik die was veroorzaakt door de Koreaoorlog. Sommige processen werden wel afgerond, maar veel regelingen kwamen door afname van de interesse uiteindelijk maar moeizaam, halfslachtig of vanwege andere achterliggende redenen tot stand. Zo kwam de Commissie Jansen wat betreft de nieuwe richtlijnen voor het overheids personeel en de bevolking nooit verder dan een aangepast concept. Drees besloot het onderwerp in september 1951 namelijk te laten voor wat het was vanwege de vele discussies en tegenstellingen die het teweeg bracht binnen de ministerraad. Doordat men een Russische aanval als een steeds minder dreigend gevaar begon te zien, werden deze discussies als onnodig gezien. Een maand later werd door de ministerraad nog wel besloten om in te stemmen met het dupliceren van enkele onderdelen van de bevolkingsregisters. Dit besluit werd echter niet genomen vanuit een conservatoir oogpunt of vanwege urgentie, maar door de werkgelegenheid die het project creëerde. De voorbereidingen voor de afvoer van de vijfde colonne leken ook problemen te ondervinden door de veranderde perceptie van het rode gevaar. Begin 1952 kwam er na de vergaderingen tussen de verschillende betrokken departementen en instanties wel een plan voor de verscheping van de vijfde colonne op tafel te liggen, maar verder dan dat plan zou men nooit echt komen. De BVD kreeg de supervisie over het plan en gaf het de naam operatie Diepvries. Met deze operatie ging het echter al snel bergafwaarts. Het aantal communisten op de arrestatielijsten nam in de loop van de jaren sterk af en onderhandelingen met Engeland over een deal voor de afvoer van deze gevaarlijke personen werden nooit meer opgestart. Tegen het eind van 1953 leek, na de dood van Stalin en de daaropvolgende detente, de interesse van de ministerraad in de totstandkoming van maatregelen voor een eventuele Russische invasie en bezetting te zijn gedaald tot het nulpunt. Toen de Commissie Jansen en de rijksinspecteur Graafland tegen die tijd namelijk inzagen dat er een interdepartementaal plan op tafel moest komen voor de destructie van de daarvoor aangewezen registers, besloten ze het idee vanwege de 'laagconjunctuur der oorlogspsychose'²⁷⁴ te laten voor wat het was. Geheel los zouden de Commissie Jansen en de regering de plannen nooit laten. Zo werden in 1954 en 1956 de plannen voor de evacuatie nogmaals onder de loep genomen. Maar verder dan enkele schetsen op papier kwam men toen ook niet meer.

²⁷⁴ Brief Jitta aan Van West de Veer, 17-01-1954, NA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 11647

De ontwerpschets van de Commissie Jansen voor een sterk verkleinde evacuatie van het regeringsapparaat in 1956 lijkt het laatste wapenfeit van de werkgroep te zijn geweest. Over een ontbinding van de commissie valt niks te lezen, maar het lijkt er vanwege de afwezigheid van archiefmateriaal op dat de werkgroep in 1956 is opgehouden te bestaan. Een studie naar de actieve jaren van de Commissie Jansen levert echter wel genoeg relevante informatie op en draagt daarom ook haar steentje bij aan de geschiedschrijving. Uit het bovenbeschreven blijkt namelijk dat er door middel van deze studie een antwoord is te geven op de vraag hoe serieus de Nederlandse regering de Russische dreiging tussen 1949 en 1956 nam. Tot aan eind 1951 leken de Nederlandse ministers, net als de beleidsmakers in andere westerse landen zoals Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, tot op een zekere hoogte wel degelijk rekening te houden met de mogelijkheid van een Russisch aanval en bezetting. De ministerraad voerde de opdrachten van de Commissie Jansen tot die tijd redelijk getrouw uit, de ministers stemden in met de plannen en voorbereidingen werden in het geheim getroffen. Rond eind 1951 kwam de klad er echter in. De regering leek de mogelijkheid van een Russische aanval en bezetting steeds minder serieus te nemen en de interesse in de totstandkoming van nieuwe maatregelen nam dan ook steeds verder af. Veel maatregelen kwamen hierdoor maar halfslachtig tot stand.

Het antwoord op de vraag toont aan dat historici zoals Witte en Baudet tot op een zekere hoogte gelijk hebben in hun standpunt dat de Nederlandse regering de Russische dreiging wel degelijk serieus nam. Het onderzoek laat dus ook zien dat beslissingen om toe te treden tot de NAVO of de CPN-zendtijd te verbieden waarschijnlijk niet alleen werden genomen vanwege financiële voordelen of om in te spelen op de angst onder de bevolking, maar dus ook vanwege de angst van het rode gevaar. In internationaal perspectief laat deze scriptie zien dat de perceptie van de Nederlandse regering wat betreft het Russische gevaar tot aan eind 1951 gelijk was aan die van andere westerse landen zoals Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Frankrijk.

Bibliografie

Literatuur

- Baudet, F., *Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksweerbaarheid 1944-1953* (Amsterdam 2013).
- Bogaarts, M.D., 'De Nederlandse reacties op Praag 1948' in: Graaff, B. de en Wiebes C. ed., *Hun crisis was de onze niet. Internationale crisis en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 48-82.
- Blom, J.H.C., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Den Haag 1989).
- Boom, B. van der, *Atoomgevaar? Dan zeker B.B. De geschiedenis van de Bescherming Bevolking* (Den Haag 2000).
- Brouwers, J.W.L., 'Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H.J. Kruls, januari 1951' in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 70-86.
- Deighton, A., 'Britain and the Cold War, 1945-1955' in: Melvyn Leffler and Odd Arne Westad ed., *The Cambridge History of the Cold War* (Cambridge 2010) 112-132.
- Engelen, D., *Geschiedenis van de Binnenlandse veiligheidsdienst* (Den Haag 1995).
- Leffler, M., *Safeguarding Democratic Capitalism: U.S. Foreign Policy and National Security, 1920-2015* (Princeton 2017).
- Gaemers, J., *Premier en elder Statesman, Willem Drees (1886-1988), de jaren 1948-1988* (Amsterdam 2014).
- Hellema, D., *Nederland in de wereld: de buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2010).
- Hitchcock, W., 'The Marshallplan Plan and the creation of the West' 1955' in: Melvyn Leffler and Odd Arne Westad ed., *The Cambridge History of the Cold War* (Cambridge 2010) 154-174.
- Hoffenaar, J. en Schoenmaker, B., *Met de blik naar het Oosten: de koninklijke landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994).

- Hoffenaar, J., ‘Hannibal ante portas. De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht’ in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 54-69.
- Kaplan, L.S., ‘Strategic Problems and the Central Sector, 1948-1968: an overview’ in: Jan Hoffenaar and Dieter Krüger eds., *Blueprints for battle: Planning for war in Central Europe, 1948-1968* (Kentucky 2012) 5-21.
- Larres, K., ‘Britain and the Cold War, 1945-1990’ in: Richard H. Immerman and Petra Goedde ed., *The Oxford Handbook of the Cold War* (Oxford 2013) 141-154.
- Maas, P.F. ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 , deel 3, Het kabinet-Drees van Schaik (1948-1951)* (Nijmegen 1991).
- Teitler, G., ‘Evacuatie, vlucht en opvang. Voorbereiding op een Sovjetaanval.’ in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 102-117.
- Soutou, G., *France and the Cold War, 1944-63, Diplomacy and Statecraft* Vol. 4 (2007) 35-52.
- Stone, D., ‘The Military’ in: Richard H. Immerman and Petra Goedde ed., *The Oxford Handbook of the Cold War* (Oxford 2013) 341-356.
- Traa, M., *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2009).
- Verrips, G., *Dwars, Duivels en Dromend: De geschiedenis van de CPN, 1938-1991* (Meppel 1995).
- Witte, G.T., ‘In geval van oorlog. Voorbereidingen op een nieuwe bezetting’ in: J. Hoffenaar en G. Teitler ed., *De Koude Oorlog: Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag 1992) 118-131.
- Young, K., *Revisiting NSC 68, Journal of Cold War Studies* vol.15 (2013) 3-33.

Archieven

Het Nationaal Archief Den Haag

- Archief Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Algemene Zaken: Kabinet van de Minister-President (2.03.01)
- Archief van de Ministerraad (2.05.02.05)

